

Kennisbasis voor Water en Bodem Sturend

Casuïstiek

Kennisbasis voor Water en Bodem Sturend Casuïstiek

Auteur(s)

Henk Wolters

Stijn Peeters

Marissa Frambach

Annemargreet de Leeuw

Kennisbasis voor Water en Bodem Sturend

Casuïstiek

Opdrachtgever	Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat / SITO PS
Contactpersoon	Kaspar Sonnemans en Floris den Boer
Referenties	
Trefwoorden	Water en Bodem Sturend; casussen; praktijkervaringen; kennisvragen

Documentgegevens

Versie	1.0
Datum	07-06-2024
Projectnummer	11210356-002
Document ID	11210356-002-ZWS-0001
Pagina's	43
Classificatie	
Status	definitief

Auteur(s)

	Henk Wolters	
	Stijn Peeters	
	Marissa Frambach	
	Annemargreet de Leeuw	

Samenvatting

Dit rapport presenteert de resultaten van 2023 van een project voor het verzamelen van casuïstiek omtrent de implementatie van Water en Bodem Sturend (WBS). WBS is beleid, geformuleerd eind 2022 middels een Kamerbrief, waarin het water- en bodemsysteem als sturend voor de keuzes in de ruimtelijke ordening wordt verklaard. Dit project is onderdeel van het onderzoek dat binnen Programmasubsidieregeling SITO PS onder de thematafel Water, Bodem en Ruimte geprogrammeerd is.

Dit project over casuïstiek draagt bij aan inzicht in de stand van zaken van de transitie naar het sturend laten zijn van het water- en bodemsysteem in de ruimtelijke ordening. Daarmee helpt het om de programmering van kennisontwikkeling in de komende jaren te richten. De doelstelling van het uitgevoerde onderzoek in 2023 luidt als volgt:

Doel van dit project is om ervaringen en behoeften uit casussen op te halen waarmee invulling wordt gegeven aan de 'lerende aanpak' van de meerjarige uitvoeringsstrategie voor het Water en Bodem Sturend (WBS) beleid: samen in de regio WBS maximaal mogelijk maken.

Van vijf projecten verspreid over Nederland zijn middels online interviews de ervaringen opgehaald, gerapporteerd en geïnterpreteerd. De vijf casussen zijn: provincie Noord-Holland (verankering WBS in provinciaal ruimtelijk beleid); gemeente Zwolle (ontwikkeling woonwijk Weezenlanden); gemeente Doetinchem (ontwikkeling woonwijk de Pas); LIFE project CO2SAND (onderzoek naar hoogwaardig hergebruik van uitgegraven klei); onderzoeksproject Rural Road Rescue (RRR), casus verdiepte ligging A2 (onderzoek naar hoogwaardig gebruik van afgepompt kwel- en regenwater).

De resultaten van de interviews zijn in december besproken tijdens een bijeenkomst met vertegenwoordigers van IenW. In maart 2024 is ter afsluiting van het eerste deel van deze studie een terugkoppeling georganiseerd met de geïnterviewden om kennis en ervaringen uit te wisselen op het dossier van WBS. De belangrijkste conclusies van deze studie zijn:

- De Kamerbrief WBS is in brede zin positief ontvangen, maar de periode voor implementatie is nog te kort geweest.
- Water en Bodem Sturend wordt binnen de in dit rapport gepresenteerde beperkte steekproef van casussen op uiteenlopende manieren geïnterpreteerd.
- De kennisbehoefte op het gebied van Water en Bodem Sturend ligt vooral in het bij elkaar brengen van beschikbare kennis vanuit de verschillende disciplines.
- De lijst van strategische keuzes en maatregelen uit de Kamerbrief is (te) gedetailleerd.
- Er is een verschil tussen "de geest" en "de letter" van de Kamerbrief WBS. Dit komt zowel terug in hoe de brief geïnterpreteerd wordt door overheden en uitvoerders, als hoe in de brief "geschopt" wordt om "het WBS vakje te kunnen aankruisen" in projecten.
- De governance-aspecten van WBS die de meeste aandacht behoeven zijn het verdelen van de rollen en verantwoordelijkheden, de financiering van WBS-maatregelen en de verbinding met aanpalende beleidsvelden.

Inhoud

	Samenvatting	4
1	Inleiding	7
1.1	Aanleiding en doelstelling	7
1.2	Aanpak van het onderzoek	8
1.3	Leeswijzer	9
2	Onderzochte casussen	10
2.1	Selectie van projecten en beleidsinitiatieven	10
2.2	Korte beschrijving van de casussen	10
2.2.1	Provincie Noord-Holland	10
2.2.2	Winterswijk – woonwijk de Pas	11
2.2.3	Zwolle – woonwijk Weezenlanden	11
2.2.4	Rural Roadwater Rescue (RRR): casus verdiepte ligging A2	12
2.2.5	CO2SAND	13
2.3	Vragenlijst	14
3	Uitkomsten van de interviews	15
3.1	Manieren waarop WBS wordt toegepast	15
3.2	Kennisbehoeften	17
3.3	Governance	18
3.4	Adviezen van de geïnterviewden aan de rest van Nederland	19
4	Bespreking en interpretatie van de resultaten	21
4.1	Opbrengst van de terugkoppelbijeenkomst van december 2023	21
4.2	Opbrengst lerende sessie van maart 2024	22
4.3	De doorwerking van WBS naar de praktijk is vooralsnog beperkt	24
4.4	WBS wordt op uiteenlopende manieren opgevat	24
4.5	De governance van WBS heeft versterking	25
5	Conclusies en aanbevelingen	29
5.1	Conclusies	29
5.2	Aanbevelingen	31
6	Referenties	34
	Bijlage A. Structurerende keuzes en maatregelen uit de Kamerbrief	35
	Bijlage B. Vragenlijst	42

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en doelstelling

In juni 2023 verscheen de Landelijke Strategie en Interbestuurlijke Uitvoeringsagenda 2023 - 2024 voor Water en Bodem Sturend. Hierin wordt, refererend aan de uitgebreide Kamerbrief WBS van november 2022, concreter gemaakt hoe invulling gegeven gaat worden aan het Water en Bodem Sturend beleid met betrokkenheid en steun van andere overheden, bedrijven, kennisinstellingen en burgers. De zeven uitgangspunten uit de Kamerbrief (1. niet afwentelen; 2. meer rekening houden met extremen; 3. in samenhang omgaan met wateroverlast, droogte en bodem; 4. meerlaagsveiligheid; 5. minder afdekken, minder vergraven, niet verontreinigen; 6. integrale aanpak in de leefomgeving; 7. comply or explain) en de 33 structurerende keuzes staan daarbij centraal. Het stuk onderkent dat het in wezen gaat om een transitie in de manier waarop de ruimtelijke ordening in Nederland plaatsvindt en de bedoeling is om jaarlijks een strategie met uitvoeringsagenda aan te bieden. De strategie kent twee vleugels: één gericht op borging van WBS- keuzes, en één gericht op het maximaal mogelijk maken van WBS. De strategie zet een lerende aanpak neer. Deltares, als een van de kennisinstellingen, ondersteunt met kennis de operationalisering en toepassing van de uitgangspunten en structurerende keuzes door de overheden middels diverse onderzoekslijnen binnen de programmasubsidie SITO PS. Op nationaal, ministerieel niveau, maar ook lokaal waar gemeenten aanlopen tegen de vraag hoe het beleid door te voeren.

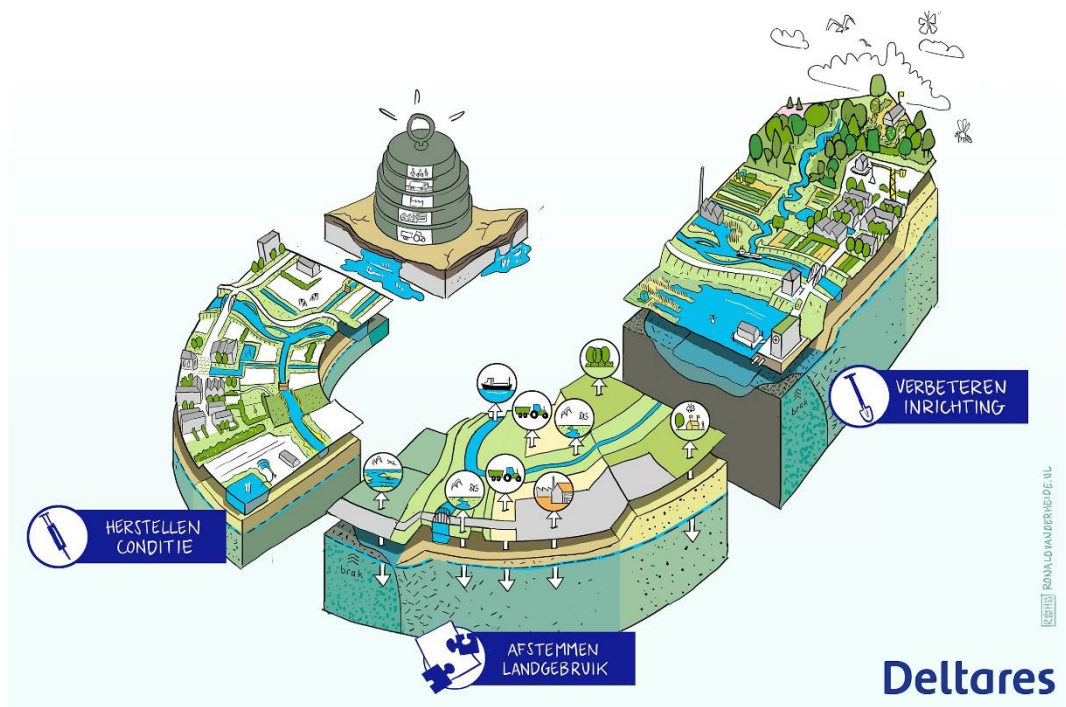
Dit project richt zich op het verzamelen van casuïstiek omtrent de implementatie van het WBS-beleid waarin het water- en bodemsysteem als sturend voor de keuzes in de ruimtelijke ordening wordt verklaard. Het is onderdeel van het onderzoek dat onder de SITO PS thematafel Water, Bodem en Ruimte geprogrammeerd is. Deze thematafel richt zich de kennis- en innovatiebehoefte op het gebied van (1) Water en Bodem Sturend en (2) de invulling van Water en Bodem Sturend in gebiedsgerichte uitvoeringsprojecten.

Het water- en bodemsysteem biedt zowel kansen als randvoorwaarden voor maatschappelijke opgaven en ruimtelijke inpassing. Denk daarbij aan de woningbouwopgave, natuur en biodiversiteit, landbouw, en de energie- en drinkwatervoorziening. Daarnaast voelen we de effecten van klimaatverandering en moeten we voldoen aan diverse Europese en Nederlandse wet- en regelgeving. Hierbij lopen we steeds vaker tegen de grenzen van het natuurlijk systeem aan. In het regeerakkoord staat dan ook aangegeven dat Water en Bodem Sturend moeten zijn bij ruimtelijke keuzes. Er moeten keuzes gemaakt gaan worden waar en hoe we bepaalde functies een plaats kunnen geven, welke combinaties gemaakt kunnen worden, en welke effecten dat kan hebben op andere functies, zodat deze niet afgewenteld worden in tijd en/of ruimte. Dit betekent ook dat we in sommige gevallen moeten stoppen met een bepaalde gebruiksfunctie omdat de negatieve effecten te groot zijn of worden.

Naar aanleiding van de Kamerbrief willen we:

- het water- en bodemsysteem waar nodig herstellen;
- kijken waar wat kan, en waar wat niet kan (planning) op basis van water en bodem en ecosysteem;
- waar een landgebruiksfunctie bestaat of wordt gepland, kijken hoe deze het beste bij het lokale water- en bodemsysteem kan worden ingepast (design).

Zie Figuur 1.1.

Figuur 1.1 Een schematische weergave van de opgave van Water en Bodem Sturend; het herstellen van de conditie van ons water- en bodemsysteem, het afstemmen van het landgebruik op het water- en bodemsysteem en het verbeteren van de inrichting voor het creëren of behouden van een duurzaam en veerkrachtig water- en bodemsysteem.

Hier is kennis voor nodig. Kennis over het water- en bodemsysteem, kennis over de ruimtelijke ordening en kennis over de interactie met de gebruiksfuncties.

Dit project over casuïstiek draagt bij aan inzicht in de stand van zaken van de transitie naar het sturend laten zijn van water- en bodemsysteem in de ruimtelijke ordening en welke vragen er leven. Daarmee helpt het ook om de programmering van kennisontwikkeling in de komende jaren te richten. De doelstelling van het uitgevoerde onderzoek in 2023 luidt als volgt:

Doel van dit project is om ervaringen en behoeften uit casussen op te halen waarmee invulling wordt gegeven aan de 'lerende aanpak' van de Meerjarige uitvoeringsstrategie voor het water-bodem-sturend (WBS) beleid: samen in de regio WBS maximaal mogelijk maken.

1.2 Aanpak van het onderzoek

Dit project maakte gebruik van casussen waarin WBS-principes een rol (kunnen) spelen (zie de Bijlage A voor uitgangspunten, structurerende keuzes en maatregelen uit de WBS brief aan de Tweede Kamer). De uit te voeren activiteiten waren gericht op het ophalen van ervaringen met het gebruik van de structurerende keuzes uit de kamerbrief WBS en het verkrijgen van inzicht in kennisvragen en informatiebehoeften. De casussen werden gebruikt om te leren hoe in de praktijk de WBS-principes wel of niet worden gevolgd. Wat lukt waarom wel en wat niet? Tegen welke barrières lopen welke partijen bij welke opgaven op? En wat zijn succesfactoren?

De uitgevoerde activiteiten zijn:

- 1 met het Ministerie en Rijkswaterstaat selecteren van de casussen, opzetten van het projectplan en projectmanagement;
- 2 opzetten van een vragenlijst t.b.v. interviews;
- 3 voorbereiden en uitvoeren van interviews, verslaglegging en presentatie;
- 4 organiseren van een inspiratiesessie over geleerde lessen;
- 5 terugblik op inhoud en proces, conceptrapportage 2023;
- 6 organiseren van een lerende sessie met geïnterviewde deelnemers;
- 7 verwerken resultaten in een definitieve rapportage 2024.

De selectie van de eerste set casussen bleek moeilijk vanwege de ambitie om direct goede, inspirerende voorbeelden te vinden die heel specifiek gericht waren op het uitwerken van WBS-principes. In overleg met het Ministerie IenW is die ambitie losgelaten en is afgesproken om een beperkt aantal casussen waar ruimtelijk iets gebeurt te evalueren op zowel inhoud (wat zien we in deze gebieden gebeuren?) als proces (hoe kunnen we de onderzoeksmethode verbeteren?). Uiteindelijk zijn interviews gehouden met de provincie Noord-Holland, met de gemeente Winterswijk en WEnR over het gebiedsprogramma van de gemeente Winterswijk, met de gemeente Zwolle over de verdichting en herinrichting van de wijk Weezenlanden, met Rijkswaterstaat en het waterschap de Dommel over de verdiepte ligging van Rijksweg A2 en met Rijkswaterstaat en de provincie Gelderland over het project CO2SAND.

1.3 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 van dit rapport beschrijft de casussen in meer detail. In hoofdstuk 3 vindt u de resultaten van de interviews. De antwoorden op de vragen zijn hier samengevat en gegroepeerd, maar buiten dat worden de antwoorden niet beoordeeld of geïnterpreteerd. De interpretatie door de auteurs is opgenomen in Hoofdstuk 4. Dit hoofdstuk bevat ook de uitkomsten van de terugkoppelbijeenkomst van 5 december 2023 en de aanbevelingen.

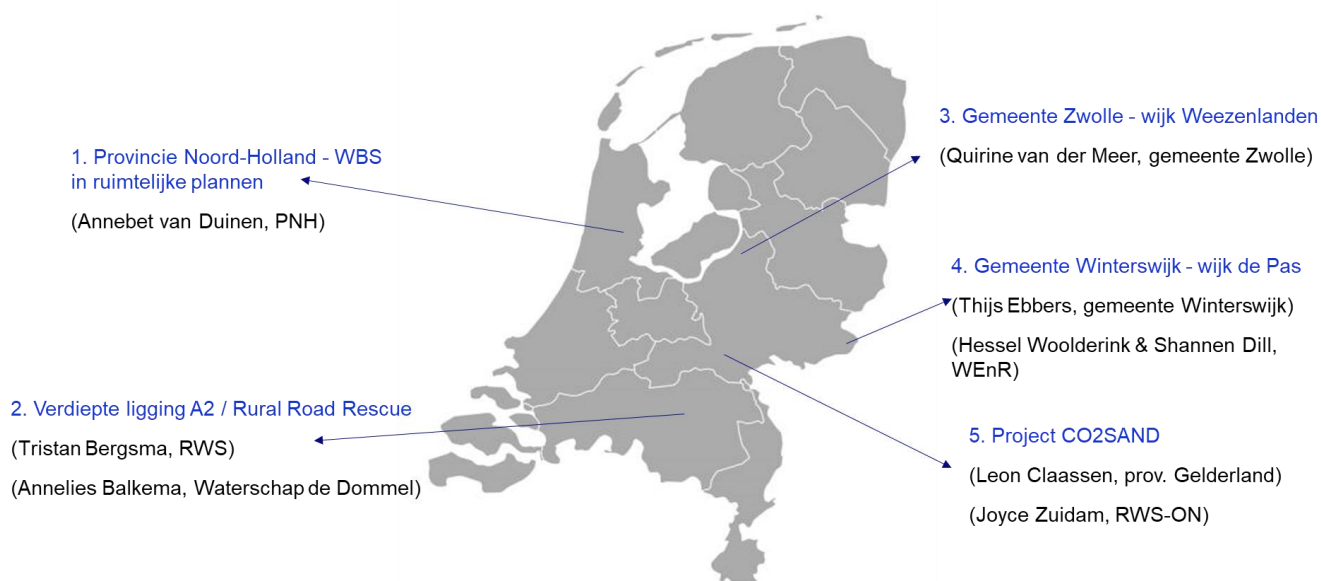
2 Onderzochte casussen

2.1 Selectie van projecten en beleidsinitiatieven

De vijf casussen die in dit project zijn beschreven zijn aangedragen door betrokkenen van lenW, RWS en Deltares. De selectie heeft plaats gevonden op basis van de criteria:

- Bij elkaar een zo breed mogelijke variatie van toepassingen van WBS beschrijvend;
- Zo ver mogelijk gevorderd in de implementatie.

De vijf casussen vormen een beperkte steekproef, die desalniettemin een eerste inzicht kan geven in de uitwerking van WBS in de praktijk (Figuur 2.1).

Figuur 2.1 Namen en indicatieve locaties van de vijf onderzochte casussen¹.

2.2 Korte beschrijving van de casussen

2.2.1 Provincie Noord-Holland

In de provincie Noord-Holland moeten in de komende tijd de ruimtelijke problemen uiteen worden gerafeld, wat zal uitmonden in een ruimtelijk voorstel van de provincie. Dat voorstel zal idealiter de basis vormen voor uitvoeringsprojecten onder de Nationale Omgevingsvisie NOVI en de Provinciale Plannen Landelijk gebied (PPLG).

WBS moet hierin op een gestructureerde manier worden ingebracht vanuit de betrokken overheden op grond van een nog op te stellen duidelijke verdeling en toewijzing van taken en verantwoordelijkheden.

¹ De betrokkenen hebben ingestemd met de vermelding van hun naam.

Voor de komende twee jaar is duidelijk waar Noord-Holland heen wil; hiervoor is een aanpak beschreven. Hoofdlijn van de aanpak is:

- 1 De basisinformatie over klimaatadaptatie en WBS op orde maken, inclusief een ruimtelijke vertaling. Kennis wordt vastgelegd in instrumenten zoals de signaalkart potentie borging van WBS keuzes.
- 2 De basisinformatie inbrengen in de gebiedsgerichte benadering; PPLG, Ruimtelijke voorstel van de provincie en NOVEXen.
- 3 Daarbij de provinciale instrumenten benutten, m.n. de omgevingsverordening. Hier is haast mee, wil dat nog een rol spelen in het WBS-traject tot 2024.

Daarna volgt het prioriteren en maken van (soms moeilijke) keuzes. Daarbij werkt de provincie van grof naar fijn. Er is spanning tussen de vastlegging en planning van het NPLG en de implementatie van Water en Bodem Sturend, vanwege tijd en gebrek aan kennis. Knelpunten in de implementatie van Water en Bodem Sturend zijn nu al zichtbaar in het veenweidegebied door te weinig zoetwaterbeschikbaarheid in Waterland-Oost, en bij de Binnenduinrand bij Castricum-Egmond.

Het interview voor deze casus is gehouden met Annebet van Duinen, programmamanager WBS.

2.2.2 Winterswijk – woonwijk de Pas

De gemeente Winterswijk is door de provincie Gelderland en Wageningen Universiteit uitgenodigd om mee te werken binnen het TKI-project NBKASO (Natuurlijke Basissysteem Klimaatopgave Aanpak Stedelijke Omgeving Winterswijk). In dat project zijn voor de ruimtelijke ontwikkeling van het stedelijke gebied redeneerlijnen opgesteld vanuit het natuurlijk systeem. Gekeken is naar de herinrichting van de bloemkoolwijk² de Pas, waar 450 woningen bij moeten komen.

De volgende stappen zijn gevolgd:

1. Vaststellen informatie natuurlijk systeem met landschapseenheden.
2. Bepalen van systeemkenmerken van landschapseenheden.
3. Bepalen klimaatimpact op landschapseenheden op basis van systeemkenmerken.
4. Bepalen van adaptatie kansen door het verbinden van landschapseenheden.

De wijk ligt deels op een es (zandgrond), met vooral droogteproblematiek, en deels op kleiachtige grond waarvan een deel veel wateroverlast ondervindt. De ondergrond is in kaart gebracht en daaraan zijn op basis van de redeneerlijnen handelingsperspectieven toegevoegd. Op de kaart is bijvoorbeeld zichtbaar dat essen geschikt zijn om water te infiltreren, maar dat het ook belangrijk om daar de sponswerking verbeteren.

Het interview voor deze casus is gehouden met Hessel Woolderink en Shannen Dill, onderzoekers van WEnR. Daarnaast is telefonisch gesproken met Thijs Ebbers van de gemeente Winterswijk. Hij heeft de enquête schriftelijk beantwoord.

2.2.3 Zwolle – woonwijk Weezenlanden

Weezenlanden-Noord is een woonwijk in de gemeente Zwolle. De directe aanleiding om de wijk te ontwikkelen was dat er een structurele oplossing nodig was voor de vocht-, schimmel- en tochtproblemen in de 180 woningen in dit gebied. Tevens is ontwikkeling van dit project

² Een bloemkoolwijk kenmerkt zich door een bloemkoolstructuur of boomstructuur, waarbij het doorgaande verkeer om de wijk heen wordt geleid.

weer een stap ten goede van de woningbouwopgave. De oplossing wordt gevonden in sloop en (verdichte) herbouw.

Weezenlanden-Noord ligt langs het Almelose Kanaal waar een van de zwakke plekken in de regionale waterkeringen zit. Daarnaast hebben de regionale keringen recent een nieuwe norm gekregen, waardoor er binnenkort gekeken gaat worden naar een aanpak voor het versterken van de keringen. De gebiedsontwikkeling in Weezenlanden-Noord biedt de mogelijkheid om de zwakke plek op deze plek gelijk in de herinrichting van het gebied mee te nemen.

In Weezenlanden-Noord worden op verschillende manieren invullingen gezocht om het gebied waterrobuust en klimaatbestendig te maken. Door de ligging direct langs het regionale watersysteem is de urgentie om te bouwen met het water aanwezig in de ontwikkeling. Bij de reeds aangelegde woningen op het oude ziekenhuisterrein (Weezenlanden) is hier al mee gepioneerd door de eerste rij woningen aan te leggen met de dijk geïntegreerd in het souterrain. Bij de gebouwen die nu gebouwd worden en de verdere ontwikkeling wordt – vanwege de precare ligging in het watersysteem – echt invulling gegeven aan meerlaagsveiligheid (ook onderdeel van WBS). Bijvoorbeeld door handig gebruik te maken van het reliëf, groen-blauwe oplossingen, opvangen en bergen van het water en eventueel wat extra op te hogen.

De ontwikkeling vindt plaats op grond die in eigendom is van de woningbouwcorporatie. Een private partij is opdrachtnemer.

- Waterpeil IJsselmeer: er kan een besluit komen om het peil te verhogen voor de zoetwatervoorziening in Nederland. Dat werkt door op de waterstand van grachten en grondwater in Zwolle. Het is verstandig daar nu al rekening mee te houden.
- Een mobiliteitshub die ontwikkeld gaat worden, met functie voor waterveiligheid. De bedoeling is om daar meervoudig gebruik van te maken, door het verbinden met opgaven zoals biodiversiteit, klimaatadaptatie, etc.
- Nieuwe huizen met een waterbergende functie: 60 mm natuurlijk bergen, daarna in kratten in kruipruimtes. Dit moet juridisch goed afgehecht worden omdat het water meermaals wisselt van private naar openbare ruimte. Van het dak (privaat) naar wadi (openbaar) naar kruipruimte (privaat) naar riool (openbaar) en eventueel, als de capaciteit te gering is, weer terug naar de huizen. Bij koopwoningen moet je dit afdwingen in de koopovereenkomst, dit kan voor juridische moeilijkheden zorgen.
- Handig gebruik maken van het aanwezige reliëf, eventueel extra ophogingen.

Het interview voor deze casus is gehouden met Quirine van der Meer, die het gesprek heeft voorbereid met haar collega Erik Trip.

2.2.4 Rural Roadwater Rescue (RRR): casus verdiepte ligging A2

Rural Roadwater Rescue is een Europees project waarin de potentie verkend wordt van het bij de tunnelbak opvangen, reinigen, opslaan en distribueren van snelwegwater. Gezocht wordt naar mogelijke nuttige toepassing (Climate Adaptive Waterhub).

In het deel van de A2 bij Best dat verdiept is aangelegd wordt jaarlijks circa 1 miljoen m³ hemelwater en grondwater weggepompt, omdat de verdiept aangelegde constructie niet waterdicht is. Het water wordt geloosd op het watersysteem van waterschap De Dommel en stroomt uiteindelijk via de Dommel en Maas naar zee. Hierdoor heeft een al verdroogde omgeving nog minder grondwater beschikbaar. De vraag in het project is wat er met dat grond- en hemelwater mogelijk is zodat het niet verloren gaat en nog nuttig wordt toegepast.

Wanneer het hemelwater via het wegdek in het afwateringsysteem terechtkomt en vermengd raakt met grondwater, bestaat de kans dat zowel het hemelwater als het grondwater niet

meer bruikbaar zijn voor bepaalde typen gebruik, door verontreiniging van het wegdek. Om deze reden kan dit water niet zomaar opnieuw in de bodem geïnfilteerd worden. De vraag in het RRR project, waar de verdiepte ligging van de A2 een casus in is, heeft dus betrekking op zowel de bodem- en grondwaterkwaliteit, de mogelijkheden van gebruik van (licht) verontreinigd water, alsmede de sponswerking van de bodem en de droogteproblematiek van de hoge zandgronden. Met diverse partners wordt in veldexperimenten gekeken naar:

- Civieltechnische mogelijkheden.
- Beleidstechnische mogelijkheden.
- Waterscan vanuit de waterbank.
- Match vraag-aanbod.

Knelpunten worden ervaren in gebiedsprocessen: van wie is het water dat vrijkomt, en hoe verdelen we het nieuwe aanbod? Ook is aandacht voor afwentelingseffecten (het afvoeren van verontreinigd water naar elders)

Het interview voor deze casus is gehouden met Tristan Bergsma van RWS WVL en Annelies Balkema van het Waterschap de Dommel, beiden betrokken bij het RRR project.

2.2.5 CO2SAND

In Nederland komt veel grond vrij, veelal bij natuurontwikkelingsprojecten. Het Europese LIFE project CO2SAND richt zich op het hoogwaardig hergebruik van grond en bagger. De projectpartners willen voorkomen dat de vruchtbare klei wordt ingezet voor laagwaardiger gebruik dan voor het verbeteren van de landbouwbodems. Het hoogwaardig hergebruik van grond staat in de maatregelen van de Kamerbrief WBS.

CO2SAND is een pilotproject in de provincie Gelderland om het effect te onderzoeken van het 'klei in zand' principe op landbouwgronden. Het 'klei in zand' principe houdt in dat klei wordt gemengd door de bovenste lagen van zandgronden om de bodem te verbeteren doordat de bodem meer water, organische stof en mineralen kan vasthouden. Boeren op hogere zandgronden van Nederland kampen steeds vaker en langer met problematiek rondom de waterhuishouding. Door de verdroging van de zandgronden is er een hoger grondwatergebruik en verhoogde kans op uitspoeling van nutriënten.

Onder CO2SAND vallen vijf demolocaties (elk van ca. 10 ha), waarvan één in Noord-Brabant en de overige vier in Gelderland. Het project is in 2020 begonnen en de monitoring van de locaties loopt tot 2027. Het project monitort het vochthoudend vermogen, stikstofvastlegging, mineraalhuishouding, kationenuitwisselcapaciteit en koolstofgehalten in de bodem. Op de vijf locaties worden demodagen georganiseerd waarbij stakeholders de projectlocaties kunnen bezoeken.

Een belemmering wordt ervaren omdat de grond die vrijkomt van onvoldoende (chemische) kwaliteit is om elders toe te kunnen passen. Het is nog niet goed in kaart hoe afwenteling door grondverzet plaatsvindt. Het knelpunt is zowel juridisch, als beleidstechnisch en bestuurlijk.

CO2SAND ontvangt subsidie van het LIFE-programma van de EU. Naast de boeren van de demovelden zijn Rijkswaterstaat en de provincie Gelderland betrokken bij het pilotproject (Rijkswaterstaat is ook projectpartner van LIFE), evenals a.s.r. real estate. De ambitie van het project is om in 2027 700 hectare zandige gronden bestendiger te maken tegen klimaatverandering. Het project werkt toe naar een bodemwaardenkaart met daarop de potentie voor hoogwaardig hergebruik van de bodem.

Het interview voor deze casus is gehouden met Joyce Zuidam van Rijkswaterstaat Noordoost en Leon Claassen van de provincie Gelderland. Aanvullend is met Margot de Cleen van Rijkswaterstaat een gesprek geweest voor verhelderende vragen.

2.3 Vragenlijst

De vragenlijst is opgezet om zo goed mogelijk de ervaringen die met WBS zijn opgedaan op te halen, met ruime mogelijkheden voor de respondenten om hun adviezen en aanbevelingen over het voetlicht te brengen. De vragenlijst is gedeeltelijk gedifferentieerd om zowel meer programmatisch ingestoken casussen als meer projectgerichte casussen goed tot hun recht te laten komen.

De complete vragenlijst is opgenomen in bijlage B. De belangrijkste onderdelen uit de lijst vormen de kapstok voor de presentatie van de uitkomsten in hoofdstuk 3.

3 Uitkomsten van de interviews

In dit hoofdstuk zijn de antwoorden op de interviewvragen gegroepeerd en samengevat. Dit hoofdstuk geeft de meningen weer van de geïnterviewden, niet van de auteurs.

3.1 Manieren waarop WBS wordt toegepast

Onderkenning van het nut van WBS

De provincie Noord-Holland erkent het nut van WBS volmondig, omdat de provincie inziet dat er een nieuwe weg nodig is om de ruimtelijke puzzel op te lossen. De gemeenten Winterswijk en Zwolle en waterschap de Dommel zitten ook in die hoek.

De geïnterviewden in de projecten RRR en CO2SAND beschouwen WBS meer als een bijkomend element in de afweging van maatregelen, dat geen sterke invloed heeft op de manier van werken die wordt gevolgd en al werd gevolgd voordat de Kamerbrief was geschreven.

Wat heeft de Kamerbrief WBS veranderd

Uit de casussen komt naar voren dat de Kamerbrief inhoudelijk (nog) niet veel veranderd heeft in de aanpak van de besproken programma's en projecten. In Noord-Holland is genoemd dat, hoewel nog niet erg concreet, zich een eerste effect begint af te tekenen in NOVEX, vooral als het gaat om wateroverlast en veiligheid; in Winterswijk komt WBS naar voren via de toewijzing van functies aan deelgebieden, zoals infiltratie van neerslag op de es.

De ontwikkelingen in Zwolle en Winterswijk, Klimaatadaptatie in Noord-Holland, de 'watertransitie' die waterschap de Dommel na de droogte van 2018 heeft ingezet, waren al geënt op WBS-achtige principes voordat de Kamerbrief was uitgekomen. De aanleg van de verdiepte A2 van Rijkswaterstaat was niet geënt op WBS maar het RRR project probeert nu zo goed mogelijk de effecten van ingrepen uit het verleden te mitigeren.

De Kamerbrief benoemt als structurerende keuze naast het tegengaan van bodemverstoring door ontgraving het hoogwaardig hergebruik van vrijkomende gronden (Bodem; strategische keuze nr. 19). Stakeholders uit het pilotproject CO2SAND voelen daarmee een erkenning van het belang van het project. De Kamerbrief verwijst ook naar het pilotproject, bedoeld op CO2SAND.

Toepassing van de principes, keuzes en maatregelen

De principes en structurerende keuzes uit de Kamerbrief spelen een grote rol in de benadering van de provincie Noord-Holland. Ze komen duidelijk terug in de proeve van het PPLG (juli 2023). Ze zijn echter nog niet doorvertaald naar maatregelen.

De casus Winterswijk begint bij de principes en keuzes en vertaalt die op basis van informatie van het natuurlijke systeem door naar handelingsperspectieven. In de rapportage staat een voorzet voor welke maatregelen waar het beste passen. Dit document adresseert het niveau van structurerende keuzes. Daarnaast zijn diverse maatregelen beschouwd en gekoppeld aan de landschapsvorm. De set aan maatregelen is samengesteld in samenwerking met de gemeente. Er zijn maatregelen in opgenomen die eerder zijn uitgevoerd. Deze zijn voor de gemeente ook gemakkelijker om opnieuw uit te voeren.

Als dan op projectniveau wordt gewerkt moet er aanvullend onderzoek worden gedaan om te bepalen welke maatregelen gekozen worden. Winterswijk benoemt het verkennen op grotere schaal en daarna inzoomen naar projectschaal als belangrijk element in de aanpak. In Winterswijk is de opvatting dat WBS gaat over eerst kijken waar wat mogelijk is in plaats van op een specifieke locatie iets aanleggen. De Kamerbrief helpt om het gesprek te voeren over klimaatadaptatie op basis van het natuurlijke systeem. Daarbij moet de kennis van wat er ligt gebruikt worden en samengebracht, om handvaten te bieden en te kijken welke data beschikbaar is en wat daarmee gedaan kan worden. Dit is een proces waar overheden doorheen moeten. Er bestaan echter geen vaste routes of standaardregels voor klimaatadaptatie. Bij het idee van WBS hoort ook dat we ons aanpassen aan onzekerheden van het natuurlijke systeem. Het is nodig dat mensen hun denken en doen veranderen om het concept van WBS te laten landen. Een transitie vergt een lange adem. En daarbij moet gekeken worden wat nodig is om mensen mee te krijgen. Er is een stappenplan nodig om gemeenten hiermee te helpen. Aan een dergelijk stappenplan wordt momenteel gewerkt bij WEnR, begin 2024 op te leveren.

Ook in Zwolle in de ontwikkeling van Weezenlanden, wordt al langer nagedacht in de geest van de Kamerbrief. De brief wordt omarmd, ook in het licht van klimaatadaptatie op basis van de kenmerken van het water- en bodemsysteem. Zo heeft het reliëf in het ontwikkelgebied een duidelijke rol in het creëren van een waterveilige oplossing en wordt invulling gegeven aan meerlaagsveiligheid, wat ook een van de principes uit de brief is. Wel wordt aangegeven dat 7 principes en 33 structurerende keuzes niet meer behulpzaam zijn in het vinden van geïntegreerde en toekomstbestendige oplossingen. Het leidt tot verkeerd gedrag, zoals het selectief kiezen wat van de brief van toepassing is in specifieke gevallen. En maatregelen vragen om maatwerk; ze zijn niet vooraf voor te schrijven.

Project CO2SAND haakt aan bij WBS via structurerende keuze nr. 19 (onder het thema Water en bodem): 'We gaan bodemverstoring door ontgraving tegen en hergebruiken grond hoogwaardig. Daarmee behouden we gezonde en vitale bodems. Samen met provincies en waterschappen start het Rijk hier als opdrachtgever zelf pilots voor.' Het pilotproject gaat ervan uit dat de vrijgekomen grond voldoet aan de randvoorwaarden voor het afgraven van grond, waardoor zo beperkt mogelijk wordt afgegraven (maatregel 32(1)). De verwachting is echter dat door natuurontwikkelingsprojecten grote hoeveelheden riviersediment uit de uiterwaarden vrijkomen, die zo hoogwaardig mogelijk moeten worden hergebruikt, te bepalen op basis van een voorkeursvolgorde (maatregel (32(2))).

Het principe van WBS is in essentie niet toegepast bij het aanleggen van de verdiepte ligging van de A2 nabij Best. Dat het tracé verdiept is aangelegd is een keuze geweest vanuit infrastructuurperspectief, de problematiek van vermenging van grond- en hemelwater is een bijkomend en ongewenst gevolg. Er wordt nu geprobeerd deze effecten te mitigeren vanuit het WBS-perspectief in het RRR-project.

Het gesprek over de verdiepte ligging van de A2 bij Best leidt ook tot een gesprek over het uitstraaleffect voor nieuwe projecten zoals de aanpassing van de A20. Deze snelweg loopt door een diepe polder en wordt verbreed. Een ander voorbeeld is het tracé van de A15 bij Arnhem, naast de Betuwelijn. Dit tracé wordt aangelegd op een zeer slappe ondergrond, die in principe weinig geschikt is voor bouwactiviteiten. Het is het eerste snelwegtraject dat aangelegd gaat worden sinds de WBS Kamerbrief. De vraag rijst dan: "Zouden we dat nog wel een keer zo doen als we die keuzes opnieuw moeten maken?"

3.2 Kennisbehoeften

Provincie Noord-Holland:

- Het is nodig samenhang te brengen in de vele informatie die er al is.
- Informatie die er is moet beschikbaar gemaakt worden (voorbeeld is de eigen tool 'Signaalkaart Klimaatadaptatie Noord-Holland').
- Er is behoefte aan een duidelijk verhaal over diverse normen en de consequenties daarvan.
- Er zouden voor de belangrijke keuzemogelijkheden verhalen ontwikkeld moeten worden over de consequenties, knelpunten en synergiën ervan.
- Wat is het risico van niets doen: (maatschappelijke) kosten en baten van maatregelen zijn niet bekend.

Gemeente Winterswijk – woonwijk de Pas:

- Het is belangrijk dat de juiste informatie beschikbaar is voor WBS. Informatie is zeer versnipperd. En goede medewerkers zijn nodig om de vertaalslag van de informatie naar de praktijk te maken.
- Wat er ontbreekt aan kennis is hoe we WBS kunnen verankeren in beleid en wet- en regelgeving. Het is nu nog allemaal zeer vrijblijvend en dus vooral vanuit idealisme. Er ontbreekt informatie over hoe we WBS een goede plek kunnen geven. We moeten voorkomen dat WBS blijft bij plannen maken en dat er geen keuzes gemaakt worden.
- Als er op projectniveau wordt gewerkt moet er aanvullend onderzoek worden gedaan om te besluiten welke maatregelen worden gekozen.

Gemeente Zwolle – woonwijk Weezenlanden:

- In de provincie Overijssel en omgeving Zwolle is veel informatie beschikbaar.
- De gemeente stelt zich daarin actief op, zo is ook in kaart gebracht hoeveel neerslag de geplande inrichting eigenlijk kan opvangen. Dit is een omgekeerde stresstest en bleek zeer veel inzicht te geven.
- De meeste ruimtelijke ordeningskeuzes zijn voor discussie vatbaar. Het gaat daarom ook om het bewust zoeken naar koppelkansen, zoals: 'Hoe kan bebouwing een functie vervullen in het waterveiligheidssysteem?'.
- Op dit moment zijn we afhankelijk van mensen die de vaardigheden hebben om water en bodem mee te schakelen in de ruimtelijke ordeningsvraagstukken. Het gaat om mensen met systeemkennis van water en bodem die in staat zijn om met andere belangen te schakelen naar een gezamenlijkheid. Deze capaciteit is moeilijk te vinden Deze mensen hebben ruimte nodig om tot integrale en nieuwe oplossingen te komen. Het voorschrijven en vastleggen vanuit sectoren gaat de ruimtelijke ordening juist op slot zetten en beperkt hen teveel; dat zou contraproductief werken. Hoe zorgen we dat de professionals ruimte krijgen om tot oplossingen te komen, in een gelijkwaardige samenwerking tussen water en ruimte? Hoe creëren we de ruimte om te werken aan een gezamenlijk doel (zoals de projectgroep van Weezenlanden Noord)?

Project verdiepte ligging A2:

- Wat betreft de kwaliteit van kwelwater dat is vervuild met afstromend water van het wegoppervlak; welke mogelijkheden zijn er voor infiltratie ervan om grondwaterstanden op peil te houden?
- Het is bij kwel niet altijd bekend wat de bron van het water is. A2 bij Best is zandgrond, dus kwel is grondwater. Echter, bij het Gouwe aquaduct (A12) was onderzoek nodig om te verifiëren of kwel grondwater, dan wel lekwater was. Dit bleek uiteindelijk grondwater te zijn. Wat kun je en mag je doen met het lekwater uit de verdiepte A2-bak?

Onderzoeksproject CO2SAND:

- Er is in het project een kennisbehoefte over de aard van de uitgegraven grond, agro-hydrologische effecten, effecten op de bodem, effecten van opbrengen grond op gewasgroei en -opbrengst.
- Er zijn meer metingen nodig voor bodemkwaliteitskaarten (BKK).
- Er zijn genoeg bodemspecialisten, maar de kennis moet beter elkaar verbonden worden. Er is een behoefte aan integrale kennis en betere kennisuitwisseling.
- Gegevens over het water- en bodemsysteem beter ontsluiten en valideren door onderzoeksinstituten en organisaties als Eurofins (vooral voor landbouwkundige resultaten). Het monitoringsprogramma van de Europese Soil Monitoring Law zou gekoppeld moeten worden aan de opgave WBS. Er is behoefte aan overzicht. Zorgdragen dat monitoring WBS voor alle partijen bruikbaar is.

3.3 Governance

Onder governance zijn in deze rapportage begrepen (naar Water Governance Centre, 2016): aspecten van beleid en planning; beschikbaarheid van informatie; beschikbaarheid van kennis en vaardigheden; duidelijkheid over rollen en verantwoordelijkheden; beschikbaarheid van instrumenten en hulpmiddelen; een goed functionerend financieringssysteem; verbinding tussen WBS-beleid en andere beleidsvelden; betrokkenheid van stakeholders bij de besluitvorming over WBS; en de aanwezigheid van een voldoende vertrouwensbasis om samen te werken.

Knelpunten op het gebied van governance die in de interviews ten minste eenmaal zijn genoemd zijn:

- Het ontbreken van een wettelijk kader;
- Het ontbreken van een duidelijke financieringsstructuur specifiek voor WBS. Nu komt financiering vanuit diverse potjes, waardoor het belang van WBS concurreert met de belangen vanuit de financieringspotjes. De beperkende werking van bestaande financiële regelingen komt ook tot uiting bij het koppelen van opgaves en bijbehorende geldstromen in de tijd. Twee voorbeelden:
 - In Weezenlanden wordt een oplossing gevonden voor het aanpakken van de waterveiligheidsopgave waar formeel het waterschap voor verantwoordelijk is. Op beleid / strategisch niveau past de gebiedsontwikkeling dus goed, in de zin dat de ambities en doelen overlappen. De kans doet zich nu voor om verbetering uit te voeren, terwijl de opgave op dit moment – en zelfs naar verwachting ook niet op de middellange termijn – nog niet geprogrammeerd is bij het waterschap. In de realisatie van het project wordt het lastig, want het doorrekenen van de veiligheid gebeurt met de normen van vandaag terwijl de ruimtelijke ontwikkelingen van nu vragen om langetermijndenken (dus met verdere klimaatverandering, boven-normatief). Daarvoor zijn de fondsen van het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP) niet beschikbaar.
 - In Weezenlanden komt water van de Sallandse heuvelrug naar Zwolle. De Sallandse heuvelrug heeft een droogtevraagstuk, Zwolle een wateroverlastvraagstuk. Budgetten bestemd voor het oplossen van de wateroverlast in Zwolle mogen niet ingezet worden voor het verbeteren van de sponswerking op de Sallandse heuvelrug. Het zou logisch zijn deze problemen integraal aan te pakken; die oplossing voor de lange termijn zou de meeste toegevoegde waarde hebben;
- De sterke relatie van WBS met de Kaderrichtlijn Water (KRW) zorgt voor knelpunten in de haalbaarheid van WBS door knelpunten in haalbaarheid van de KRW-doelen in 2027;

- In Weezenlanden-Noord speelt het probleem dat het opvangen hemelwater meerdere keren van verantwoordelijke partij wisselt. Op dit moment werkt de jurist van Zwolle daar uit hoe het juridisch goed geregeld kan worden om hemelwater eerst natuurlijk te bergen op de daken (vve of privaat), vervolgens op te vangen in een wadi (publiek), daarna in kruipruimtes (privaat), en via een park vervolgens weer naar een afvoerriool (publiek/openbaar);
- Het belang (en vooralsnog het ontbreken) van goede stuur- en werkgroepen op provinciaal, waterschaps- en gemeentelijk niveau, om de taken en verantwoordelijkheden helder te verdelen;
- De discrepantie tussen de huidige opzet als project met een einddatum en werkelijkheid die meer lijkt op een open-einde transitietraject;
- De beperkende werking van bestaande wet- en regelgeving over hergebruik van grond (CO2SAND).

Succesfactoren op het gebied van governance die in de interviews ten minste eenmaal zijn genoemd zijn:

- In Weezenlanden is de drempel voor de samenwerkende partijen laag, mede omdat iedereen vanaf het begin in een meewerkstand staat. Uitdagingen die zich voordoen worden aangepakt door elkaar op te zoeken en te kijken wat en hoe het wel kan (i.p.v. concluderen dat iets niet kan en het daarbij houden). Het erkennen van de verschillende belangen maar het omarmen van eenzelfde doel werkt hierin ook heel goed. Voor deze plek is dat trots zijn op wat je kunt maken (kansen zien en uitwerken) en het gebied beter maken voor de toekomst. En onderweg met elkaar leren van de uitdagingen die op het pad komen.

3.4 Adviezen van de geïnterviewden aan de rest van Nederland

De adviezen van de geïnterviewden in deze paragraaf zijn ten minste eenmaal genoemd.

Aard van WBS

- Enerzijds, in de wandelgangen, wordt erkend dat WBS een transitie is die in 2024 nog niet voltooid is; anderzijds wordt vastgehouden aan de 33 strategische keuzes en aan deadlines en doelstellingen voor 2024 die niet altijd praktisch haalbaar zijn. Dit zorgt voor verwarring; partijen kiezen hun eigen insteek, en die loopt tussen de partijen uiteen. Maak duidelijk dat WBS een transitie is, en geen project.
- Vereenvoudig het: bijvoorbeeld 5 principes, 20 keuzes. Maatregelen vragen om maatwerk, dus schrijf die niet sectoraal voor.
- Plannen voor WBS zijn niet alleen nodig op de grote, maar vooral ook op kleine schaal.
- Probeer het klein te maken, probeer het in een realistisch uitvoeringsplan te gieten, want anders raak je overweldigd.

Governance

- Het is mensenwerk; de beste oplossingen worden gerealiseerd als de drempel laag is om elkaar op te zoeken. Zorg dat iedereen in de meewerkstand staat – en als er zich een keer een probleem voordoet, zorg dat er dan al een cultuur is om elkaar op te zoeken om te kijken wat/hoe het wel kan. Het erkennen van de verschillende belangen maar omarmen van eenzelfde doel werkt hierin ook goed. Het voorbeeld van Weezenlanden laat zien dat men samen trots kan zijn op wat gerealiseerd wordt, dat kansen worden gezien en uitgewerkt, dat het gebied beter wordt gemaakt voor de toekomst. Onderweg is van elkaar geleerd van de uitdagingen die op het pad kwamen.
- Zorg voor goede handhaving. Als partijen zich niet houden aan het beleid dan werkt het systeem niet meer. Het wortel en stok principe: verleiden en motiveren als dat kan en controleren en handhaven als het nodig is. Maak er een positief verhaal van.

- Durf keuzes te maken en zet een langetermijnvisie uit. Dit is heel lastig want dit gaat ook pijn doen bij bepaalde sectoren. We staan op een punt dat we moeten kiezen, en denken en doen veranderen.
- Zorg voor borging van WBS en voor voldoende middelen om de doelstellingen te halen. De beschikbare fondsen voor de PPLG staan onder druk door claims voor stikstof.
- Er ontbreken duidelijke opdrachten aan de diverse betrokken overheden. Daarmee hangt samen: WBS heeft geen stuurgroep en dat zou wel moeten.
- Ruimte geven (organisatorisch, financieel, letterlijk) aan transities; als voorbeeld: grond blijft erg duur, geef ruimte om extensief te boeren.

Wet- en regelgeving rakend aan het domein van WBS

- We hebben veel te veel regels, het moet echt simpeler.
- We zouden toe moeten naar meer flexibiliteit in zonerings- en normering, ook op het gebied van waterkwaliteit (KRW). Het zou goed zijn als breed (ook in EU-verband) erkend wordt dat niet alles overal op te lossen is.
- De Wet Bodembescherming stamt uit 1987, toen was de focus vooral op de milieuhygiëne van de bodem en niet op de bodemkwaliteit in de breedte. Tegenwoordig worden ook andere aspecten van bodemkwaliteit als belangrijk gezien, zoals de potentie van de bodem om water vast te houden, of de potentie van de bodem voor draagkracht of biodiversiteit. De Kamerbrief van WBS benadert bodemkwaliteit breder en integraler dan de Wet Bodembescherming; de Wet Bodembescherming zou hierop moeten worden aangepast.
- Hoogwaardige toepassing van grond zou moeten worden meegenomen als uitvoeringseis in het Besluit Bodemkwaliteit in plaats van de nuttige toepassing. Hoogwaardige toepassing dekt veel meer de lading. CO2SAND is nu bezig met het definiëren van deze term. Ook ten opzichte van de eerdere bodemfunctie ten opzichte van de potentie van wat deze bodem zou kunnen leveren elders.
- De strenge toepassingseisen op landbouwgronden zorgen voor knelpunten bij grondverzet. Het advies is om hoogwaardige toepassing te verankeren in het beleid door middel van een herijking van het diffuus bodembeleid. Daarmee wordt voorkomen dat grond zijn waarde verliest op basis van milieuhygiënische bodemkwaliteit terwijl de kwaliteit een geschikte beoogde toepassing niet in de weg staat. Als voorbeeld: een klein beetje minerale olie is voor een landbouwer geen probleem, maar kan wel zorgen dat grondverzet niet mogelijk is.
- Draag er zorg voor dat gemeenten elkaars bodemkwaliteitskaarten accepteren, zodat grondverzet buiten gemeentegrenzen wordt vergemakkelijkt.

4 Bespreking en interpretatie van de resultaten

In dit hoofdstuk zijn de uitkomsten van de interviews geïnterpreteerd en samengevat, verrijkt met de uitkomsten van de twee bijeenkomsten.

4.1 Opbrengst van de terugkoppelbijeenkomst van december 2023

Op 5 december 2023 organiseerde Deltares een werksessie tijdens een themabijeenkomst van het Ministerie IenW, voor de deelnemers van het team dat werkt aan WBS. Bij de werksessie waren ongeveer 25 deelnemers aanwezig. Uitkomsten van het onderzoek en een eerste interpretatie van de resultaten werden gepresenteerd. Vervolgens vond een discussie plaats met de deelnemers omtrent drie vragen:

- 1 Wat valt op?
- 2 Wat is de beweging op de achtergrond?
- 3 Wat valt er aan te vullen?

De discussie werd tot slot samengevat in een serie adviezen voor verdere uitwerking.

Wat valt op?

De Kamerbrief WBS wordt over het algemeen positief ontvangen. Bij veel overheden is energie om met de opgave aan de slag te gaan. De opgave vraagt om verbinding tussen verschillende disciplines. Door de gegeven beleidsruimte in het nemen van keuzes en maatregelen ontstaat het risico dat de verbinding van alle achterliggende belangen vanuit de disciplines zorgen dat de integrale belangen van WBS op de achtergrond verdwijnen. Tegelijk zijn er beperkingen in de speelruimte vanwege bestaande beleidlijnen met een versnippering van de beschikbare financieringsstromen. Het is niet altijd duidelijk wie waar verantwoordelijk voor is binnen WBS, welk instrumentarium ter beschikking is en voor wat/wie de WBS maatregelen van toepassing horen te zijn. Dit leidt tot het selectief lezen van de brief, en daarmee “shoppen” of “cherry-picking” in de keuzes of maatregelen die genomen worden in projecten. Hiermee verwatert de boodschap (of essentie) van de brief, en loopt men het risico dat er structureel niets verandert. Het lijkt dat hoe concreter de operationalisering, hoe lastiger de uitwerking is van de brief. Hiermee is WBS een box die afgetikt moet worden binnen een project, net zoals er andere voorwaarden zijn waar aan voldaan moet worden. Een risico is dat het uitgangspunt van “comply or explain” hiermee vooral een “explain” kan worden.

Wat is de beweging op de achtergrond?

WBS is een transitie die de komende decennia moet worden ingezet. Het is nog zoeken hoe WBS tot uiting komt in de praktijk. De eerste stappen worden gezet, maar de transitie is nog niet in beweging. Het politieke landschap zorgt voor veel onzekerheid. Het lijkt alsof overheden afwachtend zijn om moeilijke knopen door te hakken. Daarnaast is er veel onzekerheid omtrent de toenemende druk op het fysieke systeem door klimaatverandering, zoals aan de ene kant de toenemende watervraag en tegelijk aan de andere kant de toenemende verzilting en bodemdaling. Om de transitie meer handen en voeten te geven is er behoefte vanuit gemeenten om WBS tastbaar te maken; om de abstractie in de brief te vertalen naar de praktijk en met concrete oplossingen te komen. Ook vanuit het Ministerie is er een behoefte om feeling te krijgen bij wat leeft rondom de transitie van WBS denken, zodat de juiste ondersteuning geboden kan worden.

Wat valt er aan te vullen?

Om de transitie in te zetten is het nodig om beschikbare kennis te bundelen, van kennisinstellingen zoals Deltares, WUR, TNO en TUD.. Zorg voor de verbinding van het werk op de kennisbasis aan de uitvoeringsagenda. Door meer inzicht te hebben in de praktijk kan ook de juiste ondersteuning worden geboden vanuit de overheid. Een mogelijke aanpak kan zijn om kenniscoalities samen te brengen met uitvoerders, om zo te leren hoe het wél kan landen (co-creatie).

Adviezen van de groep aan DGWB

De volgende adviezen werden geformuleerd:

- Zorg voor urgentie en structuur op het dossier van WBS.
- Definieer een maatlat. WBS heeft duidelijke KPI's nodig. Wanneer is een activiteit WBS, en vooral wanneer niet?
- Bepaal de informatiebehoefte en maak een overzichtelijke kennisagenda.
- Zorg voor een overzichtelijke ontsluiting van data en informatie.
- Ondersteun overheden door te laten zien wat kan. Selecteer goede voorbeeld casussen en spreek de juiste personen (bestuurders), die gaan over de besluitvorming zoals GS en raadsleden.
- Werk stap voor stap aan de transitie en borg daarbij de draagkracht.
- Koppel de activiteiten ten behoeve van de kennisbasis met het Aanjaagteam WBS³ en sluit aan op wat er al georganiseerd wordt onder de uitvoeringsstrategie WBS (bestuurlijke overleggen, Taskforce etc.).

4.2 Opbrengst lerende sessie van maart 2024

Op 27 maart 2024 vond de lerende sessie plaats. Bij deze sessie zijn alle deelnemers uit de interviews uitgenodigd om in gesprek te gaan met de deelnemers van het team dat werkt aan WBS bij het Ministerie IenW. De sessie bestond uit drie delen: het ophalen van knelpunten en geleerde lessen (Deel I), het formuleren van overkoepelende dilemma's (Deel II) en het opstellen van acties om te starten met het oplossen van de dilemma's (Deel III). De groep verdeelde zich over twee discussietafels, waarvan een discussietafel zich meer focuste op projectniveau en een discussietafel zich meer focuste op programmaniveau.

Over het algemeen is de lerende sessie ervaren als een open en positief gesprek, waarin (beleids)theorie en praktijk dicht bij elkaar zijn gekomen. Er was onder de deelnemers een algemene overeenstemming over belang van WBS, maar dat het in de praktijk lastig is om de veelheid aan 33 keuzes uit de brief na te volgen. In de praktijk is het beter om te werken vanuit de 7 principes als narratief/verhaallijn. Er werden diverse redenen aangedragen waarom het in de praktijk lastig is om te kiezen voor een WBS-alternatief:

- Er zijn geen financiële prikkels die het WBS-alternatief op de korte termijn aantrekkelijk maken. Over het algemeen worden op projectniveau vooral de kosten meegenomen die binnen de projectgrenzen en op relatief korte termijn inzichtelijk kunnen worden gemaakt. De baten van WBS op de lange termijn en over verschillende sectoren (of ecosysteemdiensten) kunnen nog niet goed inzichtelijk gemaakt worden. Dit komt deels door een gebrek aan projectervaring en deels door het huidige beleidskader dat (her)gebruik van bodem en water niet meeneemt als kosten in de toekomst. Dit kan leiden tot het kiezen voor een niet-WBS alternatief met een maakbare, technologische oplossing. Deze keuze op basis van de kosten en baten op de korte termijn kan leiden tot een onwenselijk lock-in effect waarbij de gekozen ruimtelijke inrichting WBS beperkt op de lange termijn.

³ Het aanjaagteam bestaat uit rijksoverheid en koepels en is verbonden aan de uitvoeringsstrategie.

- De kosten van het niet-handelen volgens het WBS principe zijn niet inzichtelijk bij de besluitvorming. In de besluitvorming blijkt dat het daarom verleidelijk is om te blijven handelen binnen de bekende grenzen van het bestaande beleidskader omdat een WBS-alternatief vaak nieuwe, onbekende kosten met zich meebrengt. Bijvoorbeeld het bouwen van huizen op niet geschikte bodems. Ook kan het voor een uitvoeringsorganisatie zoals RWS makkelijker zijn om een bekend probleem te accepteren en onder controle te houden, dan te proberen het probleem te verhelpen en daarmee wellicht een nog onbekend nieuw probleem te creëren. Dit heeft vaak als resultaat dat het maken van vernieuwende WBS structurerende keuzes vaak nog op het laatste moment in de procedure kunnen stranden. Een oplossing uit de deelnemers was door het werken met een zogenaamd “nul-alternatief”. Dit nul-alternatief is een kosten-baten analyse bij het huidige handelen en maakt inzichtelijk welke kosten er verbonden zitten aan het niet-handelen volgens het WBS principe. Hiermee wordt ook het afwentelprincipe beter inzichtelijk gemaakt. Het meewegen van het nul-alternatief kan daarmee een doorslaggevende factor zijn in de besluitvorming en daarmee bij het borgen van WBS in de praktijk.
- De juiste stakeholders moeten op het juiste moment zijn aangehaakt in het participatieproces. Bouw aan een “coalition of the willing”, een samenwerking van koplopers op het gebied van WBS, en laat die ambassadeur zijn voor de gewenste ontwikkeling/transitie. Daarnaast is het belangrijk dat de kennis en bewustzijn van deelnemers aan het participatieproces over de kwetsbaarheid en mogelijkheden van het water- en bodemsysteem eerst op niveau wordt gebracht. Neem hiervoor kaders vanuit WBS mee in het ontwerp van het effectieve participatieve proces. Door geen WBS kaders te stellen aan het begin, kan het tot een langdurig, niet efficiënt, onvoldoende gekaderd participatieproces leiden, waarbij afkadering alsnog laat in het proces moet worden ingebracht. Dit leidt tot vertraging van het participatieproces, maar kan ook leiden tot verwarring of onbegrip bij deelnemers of zelfs stagnatie van het participatieproces.
- De maatlat klimaatadaptief bouwen is een mooie eerste stap in het inzichtelijk maken van het voorkeursalternatief, maar biedt geen onderbouwing bij het concretiseren van de kosten en baten van alternatieven.
- Er is behoefte aan duidelijk zichtbare voorbeelden van goede implementatie van WBS in de praktijk. De casussen uit deze evaluatie kunnen mogelijk dienen als inspiratie voor anderen. Het behoeft aandacht om na te denken over het etaleren van de praktijkvoorbeelden uit deze casusevaluatie.
- Het is belangrijk dat ook bestuurders voldoende op de hoogte zijn van het belang van WBS voor de keuzes die zij maken. Voor hen is een goed, effectief participatieproces essentieel omdat zij daaraan zien of er draagvlak is voor de keuzes die zij moeten maken. Beslissingen hoeven niet altijd op dag één in te gaan; ook kan een optie zijn om te communiceren dat vanaf een bepaald moment in de tijd een bepaalde activiteit op een bepaalde wijze niet meer geoorloofd is, dat dus de vergunning zal verlopen (voorbereidingsbesluiten). Hiermee wordt druk om een bepaalde beweging te maken in de loop van de tijd opgebouwd. Ook van belang is om oog te hebben voor de verbinding van de lange termijn met korte termijn problemen van burgers en bedrijven.
- Vaak worden andere oplossingen in gebiedsprocessen pas opgemerkt, als er ruimte wordt gemaakt in het gebiedsproces. Niet alleen door meer tijd te nemen, ook door de lokale problemen in een groter ruimtelijk plaatje te plaatsen en door de opgave te verbreden van enkelvoudig naar meekoppelend of integraal.

Bij de implementatie en borging van WBS wordt een tijdsparadox waargenomen. Aan de ene kant is tijd nodig voor het nemen van gedegen beslissingen, maar het proces moet wel in beweging blijven. Zonder tijdsdruk is er risico tot stilstand van het proces en het vervagen van de WBS doelstellingen. Zonder voldoende tijd is er het risico dat niet alle stakeholders

voldoende zijn meegenomen, dat onvoldoende brede financiering gemobiliseerd wordt, dat niet de juiste informatie beschikbaar is met als gevolg bijvoorbeeld dat hergebruik van gebiedseigen grond over projecten heen niet mogelijk is. Daardoor is het dus zaak om toch tijd te nemen voor een gedegen planning (ontwerpend onderzoek). Vroegtijdig rond de tafel te zitten met elkaar en zowel de lange als korte termijn, alsmede het project en het bredere gebied mee te nemen in de plannen. Daarbij is nodig dat kaders worden gesteld en keuzes worden gemaakt. Het klinkt paradoxaal, maar door te kiezen komt er ook weer ruimte voor iets nieuws. Stel ook randvoorwaarden op voor functies (op een bepaalde locatie); deze sturen de vormgeving van die functies.

4.3 De doorwerking van WBS naar de praktijk is vooralsnog beperkt

De aanpak die de Kamerbrief WBS voorstelt kan op brede bijval rekenen. Het effect van de Kamerbrief lijkt vooral te zijn dat de aanpak beter op de agenda komt en dat de brief de betrokkenen het gevoel geeft dat het Rijk hun aanpak ondersteunt.

De Kamerbrief werkt echter nog niet erg zichtbaar door in de beschreven casussen. Dit hangt deels samen met de constatering zoals hieronder weergegeven, dat WBS geen nieuwe aanpak is maar voortbouwt op eerdere initiatieven. WBS-achtige principes werden al gebruikt voordat de Kamerbrief was geschreven.

'Het afstemmen van onze ruimtelijke inrichting op water- en bodemsystemen is uiteraard niet nieuw. Van oudsher hielden we rekening met het natuurlijke water- en bodemsysteem bij het bouwen van nieuwe huizen, wegen en andere bouwwerken.

Zo zien we nu aan vele dorpen en steden gelegen op oeverwallen, terpen en andere hoge gronden. We leefden met het natuurlijke systeem en de bijbehorende processen. Ons landgebruik bewoog op een natuurlijke manier mee met wat water en bodem ons konden bieden. Daar komen we vandaan. Vooral sinds de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw werd de ruimte in Nederland snel veel intensiever gebruikt. Met name door uitdijende verstedelijking, bedrijvigheid en schaalvergroting in landbouwgebieden werden water- en bodemsystemen op vaak technische wijze en gericht op één functie naar onze hand gezet. De Nederlandse ruimtelijke planning, het watermanagement en de landbouw werden er wereldberoemd mee.

Rond de laatste eeuwwisseling kreeg het spanningsveld tussen water en ruimte al aandacht. In 1996 bracht VROM 'Ruimtelijke ordening op waterbasis' uit, in 2000 in Waterbeheer 21e eeuw werd al gesproken over 'ruimte voor water' en in 2001 werd in de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening gepleit voor 'functie volgt peil'. Uiteindelijk werd er maar beperkt uitwerking gegeven aan deze uitgangspunten. Het water- en bodemsysteem delft namelijk vaak het onderspit bij belangenafwegingen. Het kent lage dynamiek in vergelijking met de hoge dynamiek in de netwerk- en occupatielaag. Het water- en bodemsysteem was flexibel en kon lang 'tegen een stootje' maar die tijd is voorbij. De rek is eruit.' (Niesten, M. en M. Frambach, 2023).

De Kamerbrief geeft een steun in de rug om ruimtelijk te ordenen op basis van het water- en bodemsysteem. Tegelijk geldt dat er nog onvoldoende tijd is verstreken om effecten van de hernieuwde impuls van de Kamerbrief aantoonbaar te maken.

4.4 WBS wordt op uiteenlopende manieren opgevat

De manier waarop WBS wordt opgevat loopt uiteen tussen de vijf casussen, grofweg opgedeeld in drie categorieën:

- 1 Het natuurlijke systeem van water en bodem moet leidend zijn bij keuzes over de ruimtelijke inrichting van Nederland want dat is de enige manier om de komende

- opgaven het hoofd te bieden (Provincie Noord-Holland, Gemeente Winterswijk, interview waterschap de Dommel over A2);
- 2 Bij het uitvoeren van taken moet zo goed mogelijk rekening worden gehouden met de eisen vanuit de omgeving. Maatregelen voor (gedeeltelijk) herstel van een natuurlijk water- en bodemsysteem, verwoord in WBS, maken daar deel van uit (dit is een minder strikte variant van 1) (interview RWS over A2);
 - 3 Water en grond die vrijkomt bij de ene functie moet zo hoogwaardig mogelijk worden gebruikt in een andere functie (bij casus CO2SAND is dat grond, bij casus A2 grondwater). Water en bodem zijn een schaars goed en de opvatting is dat we duurzaam omgaan met primaire grondstoffen. Dit is een smalle en projectspecifieke opvatting van WBS.

Er is een samenhang tussen de fase van de planvorming waarin WBS een rol begint te spelen in de casussen enerzijds en de drie niveaus van de Kamerbrief (principes-structurende keuzes-maatregelen) anderzijds. In de casussen Noord-Holland, gemeente Winterswijk en gemeente Zwolle zijn WBS-achtige principes vanaf het begin van de planvorming ingebracht (zij het gedeeltelijk onder andere benamingen), waardoor de structurende keuzes en later ook de maatregelen erdoor beïnvloed kunnen worden. Casus A2 heeft een ander startpunt: het is al uitgevoerd en kan WBS alleen via aanvullende maatregelen een rol geven. Ook CO2SAND heeft een ander startpunt: het is gericht op zo hoogwaardig mogelijk gebruik van vrijkomende grond. Het project verkeert in de pilotfase en kan in principe alle drie de niveaus meenemen maar baseert de connectie met WBS op een enkele structurende keuze en bijbehorende specifieke WBS-maatregelen.

4.5 De governance van WBS heeft versterking

De kenmerkende elementen van governance-arrangementen voor water- en bodembeheer zijn beschreven in diverse bronnen. Het Water Governance Centre heeft een tabel opgesteld als hulpmiddel in de evaluatie van de governance in het waterbeheer (Water Governance Centre, 2016), waarvan we hier bij wijze van checklist de assessmentvragen overnemen en hieronder behandelen (vertaling uit het Engels door de auteurs):

- Is er een duidelijk beleid en planning?
- Is er voldoende en relevante informatie beschikbaar?
- Beschikken we over de benodigde kennis en vaardigheden?
- Zijn de rollen en verantwoordelijkheden duidelijk?
- Beschikken we over de benodigde instrumenten en hulpmiddelen?
- Is het goed functioneren van het financieringssysteem verzekerd?
- Is het WBS-beleid goed verbonden met andere beleidsvelden?
- Zijn alle stakeholders betrokken bij de besluitvorming over WBS?
- Is er een voldoende vertrouwensbasis om samen te werken?

Beleid en planning

Op het facet van beleid en planning komen in deze studie diverse punten naar voren:

- In de interviews is genoemd dat een duidelijk wettelijk kader voor een integrale implementatie en de borging van WBS ontbreekt. Er is een wettelijk kader waarin onderdelen van WBS deels geborgd worden via al bestaande wetten, zoals het Besluit Bodemkwaliteit en de Regeling Bodemkwaliteit die samen onder de Wet Bodembescherming vallen, en de Kaderrichtlijn Water en de Grondwaterrichtlijn, die samen onder de Waterwet vallen. De Wet Bodembescherming en de Waterwet zijn vanaf 1 januari 2024 opgenomen in de Omgevingswet;

- De Kamerbrief is te complex, met 7 uitgangspunten, 33 structurerende keuzes en 56 maatregelen. In de praktijk lijkt het voor nu onmogelijk om op een locatie te voldoen aan alle onderdelen van WBS. Dit is in de interviews op diverse manieren verwoord (paragraaf 3.4). In de praktijk zijn niet alle onderdelen van de WBS brief even relevant. Dit leidt er toe dat het onduidelijk is wanneer er nu gehandeld wordt volgens de WBS principes. Hierbij ontstaat de verantwoordelijkheid om de onderdelen te selecteren die relevant zijn op een bepaalde locatie. Een risico is dat te grote complexiteit leidt tot 'shoppen' uit goed toepasbare uitgangspunten, keuzes en maatregelen, en daarmee het sectorale karakter van de huidige governance versterkt;
- Bij ruimtelijke ordening wordt WBS gezien als een van de beleidsprioriteiten. Indien de urgentie niet vanuit de beleidsmedewerkers wordt geagendeerd, raakt WBS op de achtergrond (zie ook de paragraaf hieronder over de beschikbaarheid kennis en vaardigheden);
- Voor de casussen die in deze evaluatie zijn meegenomen is de Kamerbrief gepubliceerd na de opstartfase van het project of programma. Deze timing kan de oorzaak zijn dat WBS niet meer als uitgangspunt kon worden meegenomen, maar nog wel kon worden meegekoppeld;
- In de RO praktijk is de inzet op vitale bodems en versterken van en inzetten op gebruik van bodemfuncties niet voldoende om te komen tot een concrete WBS toepassing. Bijvoorbeeld binnen de functie landbouw is zo veel diversiteit van soorten landgebruik daarbinnen, dat het doorvoeren van WBS binnen deze functie sterk kan verschillen (i.e. niet grondgebonden landbouw zoals tuinbouw of laanbomen, versus intensieve veeteelt of hoge bemesting akkerbouw (mais)). De inzet en benoemde maatregelen in de Kamerbrief bieden daarom niet voldoende houvast voor het toepassen van WBS;
- In de WBS brief wordt meerdere malen verwezen naar de landelijke maatlat klimaatadaptief bouwen. In de praktijk geeft deze maatlat een richting bij het opstellen van het voorkeursalternatief, maar biedt geen onderbouwing bij het concretiseren van de kosten en baten van alternatieven. Daarbij zou aanvullend instrumentarium ontwikkeld moeten worden;
- Voor het integreren van belangen van verschillende functies en het vinden van passende oplossingen, die ook recht doen aan WBS, hebben overheden ruimte nodig: letterlijk, maar ook in creativiteit en tijd. Alleen met die ruimte is het mogelijk om passende combinaties te maken. Visie en sturing is nodig van hogerhand; op projectniveau strandt het proces vaak omdat de regionale baten lokaal tot hogere kosten leiden. Waarde van natuurlijke hulpbronnen worden momenteel niet meegenomen in projectafwegingen;
- De Kamerbrief gaat niet in op wat wordt bedoeld met het begrip van 'hoogwaardig hergebruik' van grond, waardoor in de praktijk lastig is te bepalen wanneer grond hoogwaardig is hergebruikt. Bij hergebruik van grond of water gaat het naast het volume ook over de kwaliteit. In twee casussen konden water en grond niet altijd worden hergebruikt vanwege de aanwezigheid van schadelijke stoffen. In de Kamerbrief staat benoemd dat het Rijk daar zelf pilots voor gaat opzetten om het begrip in de praktijk te concretiseren/uitwerken. De borging van hoogwaardig hergebruik vraagt om het bij elkaar brengen van de kwantitatieve opgave met de kwalitatieve opgave en in de praktijk blijkt dit nu nog vaak lastig;
- Bij verevening van kosten en baten: Een probleemeigenaar is vaak niet dezelfde instantie als een probleemveroorzaker. Ook is onduidelijk wie de eigenaar is van de ecosysteemdiensten, hetzelfde daarvoor geldt namelijk dat wie daarin investeert en wie de baten opstrijkt verschilt;
- Er bestaat een discrepantie te ontstaan tussen de huidige manier van werken met projecten met einddatum en de WBS transitie die meer lijkt op een open-einde transitietraject;
- In de Landelijke Strategie en Interbestuurlijke Uitvoeringsagenda WBS 2023-2024 staat een planning opgenomen voor de implementatie per maatregel en voor de borging. Het is

niet waarschijnlijk dat deze planning wordt gehaald. Er is een capaciteitstekort op ambtelijk niveau wat het bestuurlijke proces vertraagt.

Beschikbaarheid informatie

Kennisbehoeften gaan in eerste instantie over het beter toegankelijk en bruikbaar maken van informatie die al beschikbaar is. Ook is het belangrijk om met de juiste informatie bewustzijn te creëren voor het belang van het meenemen van WBS bij ruimtelijke ordening. Daarna, inzoomend op projecten, komt vaak aan het licht dat informatie op het detailniveau dat nodig is voor een specifiek project ontbreekt en aangevuld moet worden. Het ligt in de verwachting dat dit bij de verdere detaillering van de ruimtelijke plannen en het incorporeren van WBS daarin een steeds grotere rol gaat spelen.

In de praktijk is het vaak niet duidelijk welke informatie nodig is. Om de kennisbehoefte te bepalen is het nodig om uit te zoomen en het probleem goed in beeld te brengen. Dit vraagt om voldoende kennis en kunde over WBS en om voldoende capaciteit om de link te leggen met landelijke en bovenregionale problematiek. Er is behoefte aan informatie over de schade bij het in stand houden van de huidige praktijk, het zogenaamde nul-alternatief, op zowel de korte als de lange termijn.

Het afwentelingsprincipe blijkt lastig inzichtelijk te maken, waardoor het complex is om mee te wegen in de praktijk. Er is ten eerste een specificatie gewenst van wat deze term betekent, en het is vooral ook nodig om de reikwijdte aan te geven, bijvoorbeeld, valt de biodiversiteit en/of overige ecosysteemdiensten ook onder het afwentelprincipe?

Beschikbaarheid kennis en vaardigheden

Goede implementatie van WBS is afhankelijk van een (vaak beperkte) groep mensen die de kennis en vaardigheden heeft om water en bodem mee te schakelen in de ruimtelijke ordeningsvraagstukken. Vanwege knelpunten op het facet beleid en planning (zie hierboven) lijkt de uitwerking van de Kamerbrief af te hangen van overheidsmedewerkers die zich sterk inzetten op het dossier en daarbij ook de besluitnemers mee kunnen nemen. De casus Winterswijk toont aan hoe belangrijk het is dat ook op bestuurlijk niveau voldoende bewustzijn en kennis over WBS beschikbaar zijn. Dit is een kritische succesfactor, want bestuurders maken uiteindelijk de keuzes. Op dit moment is het daarom onzeker of WBS op basis van de juiste kennis en vaardigheden goed wordt meegenomen in het huidige besluitvormingsproces.

Duidelijkheid over taken en verantwoordelijkheden

Het is onduidelijk voor welke WBS onderwerpen welke gebiedspartner wanneer verantwoordelijk is. Hierin kan verbetering worden gebracht door (onder meer) het instellen van goede stuur- en werkgroepen op alle bestuurlijke niveaus en vervolgens het uitvoeren van een inventarisatie van die taken en verantwoordelijkheden op grond van de bestaande wet- en regelgeving. Op beleidsniveau wordt aan deze verduidelijking van taken en verantwoordelijkheden gewerkt, maar in de uitvoering komt deze behoefte nu nog sterk naar voren. Tegelijk moet in beeld blijven dat de mensen die de onderdelen op projectniveau bij elkaar brengen ruimte nodig hebben om tot integrale en vernieuwende oplossingen te komen. Het voorschrijven en vastleggen van WBS beleid en maatregelen vanuit sectoren kan de ruimtelijke ordening juist op slot zetten en nieuwe mogelijkheden te veel beperken, omdat dit integrale besluitvorming in de weg staat. Door de taken en verantwoordelijkheden zoveel mogelijk verdeeld te laten zullen gebiedspartners gezamenlijk verantwoordelijk blijven voor het implementeren en het borgen van WBS in de praktijk.

Beschikbaarheid instrumenten en hulpmiddelen

De Kamerbrief benoemt maatregelen maar niet overal bijbehorende instrumenten en hulpmiddelen die ondersteuning bieden om deze maatregelen tot uitvoering te brengen. De uitvoeringsagenda werkt aan de eerste handvaten voor overheden.

Het is onduidelijk wanneer een project of programma 'Water en Bodem Sturend' is. Er is nog geen monitoring of een nulmeting, waaraan initiatieven zichzelf kunnen meten. Een gebrek aan instrumenten en hulpmiddelen heeft het risico dat WBS als te lastig of minder urgent wordt gezien.

Financieringssysteem

Een duidelijke financieringsstructuur voor de operationalisering van de structurerende keuzes en maatregelen uit de Kamerbrief WBS ontbreekt nog. Het koppelen van opgaves en daarbij behorende geldstromen in de tijd is lastig. Omdat de opgaven sector- en gebiedsoverstijgend zijn, en soms lange termijn baten vragen om korte termijn investeringen, kan het soms onduidelijk zijn wie verantwoordelijkheid draagt voor welke kosten. Daardoor kan spanning ontstaan tussen bijvoorbeeld gemeente, waterschap en/of provincie als er betaald moet worden.

Verbinding tussen WBS en andere beleidsvelden

Met de WBS Kamerbrief is het startsein gegeven voor een transitie in de ruimtelijke ordening. Alle stakeholders zoeken naar hoe WBS te implementeren in de praktijk. In diverse interviews (paragraaf 3.3) is opgemerkt dat de verbindingen met aanpalende beleidsvelden ontbreken of niet sterk genoeg zijn. We benoemen dit als belangrijk aandachtspunt.

Betrokkenheid van stakeholders

De stakeholders zijn of worden in de casussen betrokken. Op dit aspect zijn uit de casussen geen knelpunten naar voren gekomen. Wel kwam als aandachtspunt naar voren dat het belangrijk is om het participatietraject goed af te kaderen en dat deelnemers goed geïnformeerd aan het traject beginnen.

In Smit (2023) komt naar voren dat projectontwikkelaars die over grondposities beschikken, een grote invloed hebben op wat er in de ruimtelijke ordening besloten wordt – zo wordt over de macht van de projectontwikkelaars gesproken. Bewustwording bij degenen die grondposities in handen hebben over de geschiktheid van die posities voor verschillende landgebruiksfuncties is nodig.

Vertrouwensbasis

Op dit aspect zijn geen knelpunten naar voren gekomen, wel is het naar voren gebracht als een kritische succesfactor.

5 Conclusies en aanbevelingen

5.1 Conclusies

- De Kamerbrief WBS is in brede zin positief ontvangen, maar de periode voor implementatie is nog te kort geweest om verschil in de praktijk van ruimtelijke ordening te kunnen waarnemen. Er zijn bewegingen in de goede richting zichtbaar op casusniveau, zoals bij de overweging voor het aanleggen van een ondergrondse parkeerkelder, waarbij de kosten van de ingreep op het water-bodemsysteem niet opwogen tegen de baten van de parkeerkelder.
- In de praktijk wordt nog veel gekeken naar het Rijk om WBS handen en voeten te geven, bijvoorbeeld door het geven van goede voorbeelden en het ontwikkelen van instrumenten en financieringsconstructies.
- Water en Bodem Sturend wordt binnen de in dit rapport gepresenteerde, beperkte steekproef aan casussen op uiteenlopende manieren geïnterpreteerd.
- De kennisbehoefte op het gebied van WBS ligt vooral in het bij elkaar brengen van beschikbare kennis vanuit de verschillende disciplines. Vooral het koppelen van kennis van het fysieke systeem met kennis van de ruimtelijke ordening is een knelpunt.
- De lijst van strategische keuzen en maatregelen uit de Kamerbrief is (te) gedetailleerd. In de praktijk zijn niet alle onderdelen van de WBS brief even relevant. Dit leidt er toe dat het onduidelijk is wanneer er nu gehandeld wordt volgens de WBS principes. Het risico hiervan is dat betrokken partijen verklaren dat ze werken in lijn met WBS op grond van een zelf gekozen en beperkte uitsnede van de Kamerbrief, waardoor WBS kan verwateren.
- Ook bij de uitvoering van dit project werd ervaren dat de gedetailleerdheid van de Kamerbrief niet direct behulpzaam is. Een oorspronkelijk beoogde enquête om informatie op te halen per structurerende keuze en/of maatregel is niet uitgezet omdat in de interviewgesprekken bleek dat de brief in de geest van het gedachtegoed wel, maar op detailniveau niet wordt gevolgd. Er is een verschil tussen “de geest” en “de letter” van de Kamerbrief WBS. Dit komt zowel terug in hoe de brief geïnterpreteerd wordt door overheden en uitvoerders (paragraaf 4.4), als hoe in de brief “geshopt” wordt om te voldoen aan de vereisten voor WBS. Dit terwijl WBS eigenlijk de kapstok hoort te zijn waar een project / programma aan opgehangen wordt. In de praktijk is het belangrijk om ruimte te houden voor maatwerk binnen de geest van WBS. Als niet alle onderdelen van WBS in de praktijk passen moet het mogelijk blijven om naar de geest van WBS te handelen. De borging van WBS zit in het juist toepassen van de uitgangspunten en het bewust afwegen van de WBS onderdelen op basis van de juiste kennis en vaardigheden met de betrokkenheid van stakeholders. Voorkomen moet worden dat onderdelen van de brief worden genegeerd omdat ze niet in iemands straatje passen.
- Op projectniveau wordt vaak gekeken naar de kosten op de korte termijn, binnen de projectgrenzen. De kosten bij het nemen van een WBS-alternatief wordt niet afgewogen tegen de kosten van het nul-alternatief, met als risico dat de additionele kosten van het WBS-alternatief leiden tot het stranden van het proces. Daarnaast is het lastig om op projectniveau het afwentelprincipe (buiten de projectgrenzen) inzichtelijk te maken en te kunnen meewegen.

In Tabel 5.1 zijn de samengevatte bevindingen te vinden op ieder aspect van de indeling van het Water Governance Centre. De kolom Signaal is ingevuld met kleuraanduiding: rood staat voor blokkerend voor de implementatie, geel staat voor een belemmerend aspect, maar niet kritiek en groen staat voor goed ingevuld aspect.

Tabel 5.1 Samenvatting van de bevindingen uit de interviews.

Aspecten van de checklist van het Water Governance Centre	Samenvatting bevinding	Signaal
Is er een duidelijk beleid en planning?	De Kamerbrief is omarmd, maar er is onduidelijkheid over de uitwerking van de Omgevingswet, de brief is te complex en in de praktijk is het lastig om te bepalen wanneer er juist volgens het WBS principe is gehandeld. In de Uitvoeringsagenda WBS staat een planning opgenomen, maar het is niet waarschijnlijk dat deze planning wordt gehaald.	Geel
Is er voldoende en relevante informatie beschikbaar?	<p>Veel informatie is beschikbaar maar nog onvoldoende ontsloten. Informatie op lokale schaal is onvoldoende beschikbaar. Ook is er nog niet voldoende en relevante informatie beschikbaar over het afwentelprincipe.</p> <p>Er is veel informatie beschikbaar over de principes van WBS, echter mist de verbinding met de juiste beleidsterreinen en sectoren. Ook mist informatie over de hoe de juiste verbinding met elkaar te maken.</p>	Geel
Beschikken we over de benodigde kennis en vaardigheden?	<p>Mensen met de kennis en vaardigheden om water en bodemsysteem mee te schakelen in ruimtelijke ordeningsvraagstukken zijn moeilijk te vinden. Daarnaast is dit (vaak) een kleine groep mensen. De kennis en capaciteit van de kennisinstellingen kan beter verbonden worden aangeboden. Het is onzeker of momenteel WBS op basis van de juiste kennis en vaardigheden goed wordt meegenomen in het huidige besluitvormingsproces.</p> <p>Er is behoefte aan het inzichtelijk maken van de schade bij het zogenaamde nul-alternatief op zowel de korte als de lange termijn. Deze informatie is belangrijk om bewustzijn te creëren voor het belang van het meenemen van WBS bij ruimtelijke ordening.</p>	Geel
Zijn de rollen en verantwoordelijkheden duidelijk?	Het is niet duidelijk welke gebiedspartner waarvoor en wanneer verantwoordelijk is. Aan de andere kant is ook aangegeven dat de mensen die het verschil maken ruimte nodig hebben. Door de verantwoordelijkheden die een gemeente heeft op lokaal niveau, maar het spelen van WBS problematiek op systeemniveau, kan een gemeente niet alleen de verantwoordelijkheden dragen voor WBS. Ze hebben dus wel die verantwoordelijkheid, maar kunnen die rol niet pakken omdat ze regiopartners nodig hebben.	Rood
Beschikken we over de benodigde instrumenten en hulpmiddelen?	De Kamerbrief en uitvoeringsagenda verwijst naar instrumenten en hulpmiddelen, zoals de Watertoets, de Kaderrichtlijn Water en de Meetlat klimaatadaptief bouwen. Er bestaan dus instrumenten, maar deze hebben niet het mandaat of het bereik om WBS af te dwingen in projecten. Ook is het onduidelijk of met deze huidige instrumenten de volledige en integrale borging van WBS kan plaatsvinden. Daarnaast is er geen nulmeting waaraan initiatieven zichzelf kunnen meten.	Geel

Aspecten van de checklist van het Water Governance Centre	Samenvatting bevinding	Signaal
Is het goed functioneren van het financieringssysteem verzekerd?	Dit ontbreekt nog.	Rood
Is het WBS-beleid goed verbonden met andere beleidsvelden?	Dit ontbreekt nog. Water en Bodem Sturend komt terug in het NPLG beleid en in de Omgevingswet, maar is daar niet volledig geborgd. Ook komen onderdelen terug in de landelijke maatlat.	Rood
Zijn alle stakeholders betrokken bij de besluitvorming over WBS?	De keuze voor een WBS-alternatief vraagt om het betrekken van een groot aantal stakeholders uit verschillende disciplines. Dit proces verloopt veelal nog stroef. Bij een enkele casus is een uitgebreid participatieproces ingezet. Hieruit kwam naar voren dat een te breed participatietraject het proces kan vertragen. Echter zijn in de behandelde casussen geen knelpunten in naar voren gekomen voor het betrekken van stakeholders.	Groen
Is er een voldoende vertrouwensbasis om samen te werken?	Hier zijn nog geen knelpunten opgehaald.	Groen

5.2 Aanbevelingen

Uit de checklist van het Water Governance Center, uitgewerkt in paragraaf 5.1, komen in het bijzonder de rollen en verantwoordelijkheden, het financieringssysteem van WBS en de verbinding van de wettelijke kaders met aanpalende beleidsvelden als lacunes naar voren. De aanbeveling is om hier in de uitwerking van WBS bijzondere aandacht aan te besteden. In algemenere zin is de aanbeveling om in overleg te bepalen hoe de zwakkere punten (de gele en rode velden uit de tabel) het best kunnen worden geadresseerd, en ook hoe optimaal gebruik gemaakt kan worden van sterke punten (de groene velden).

Implementatie en borging WBS

- Het WBS narratief vraagt om de problematiek goed in kaart te brengen. Dit vraagt om uit te zoomen bij de problematiek op lokale schaal tot regionale of zelfs landelijke schaal en de link te leggen met landelijke, bovenregionale problematiek. Dit maakt het lokale project eerst complexer, maar geeft vervolgens inzicht in nieuwe mogelijkheden en alternatieven voor de ruimtelijke ordening in lijn met WBS oplossingen voor het grotere schaalniveau. aanbeveling is om ondersteuning te bieden bij het uitvoeren van deze stap op het gebied van het creëren van bewustzijn en bij het creëren van voldoende (kennis)capaciteit, bij zowel de lokale projecten als de probleemhouders op de grotere schaal;
- Het is van waarde om de verbinding te maken met ontwikkelingen in het programma NPLG en het deelproject monitoring WBS (binnen de Thematafel WBR onder SITO PS), en dat aan te vullen met kwalitatieve indicatoren om te kijken of een project bijdraagt aan de doelstellingen die met de WBS Kamerbrief beoogd worden;
- De informatiebehoefte en de eisen aan informatie om WBS in de praktijk en op verschillende schaalniveaus toe te passen dienen verder uitgewerkt te worden. Er is behoefte aan bundeling en heldere ontsluiting. Het vraagt verdere (behoeftegestuurde) uitwerking hoe dit gedaan kan worden;
- De implementatie van WBS hoeft niet direct op grote schaal. Veel kleine aanpassingen maken een groot verschil. Kleine aanpassingen van WBS in de praktijk kunnen leiden tot een rimpel-effect en daarmee aanzet geven tot het opnemen van WBS als de nieuwe

standaard binnen beleidsinstrumenten als omgevingsplannen en omgevingsverordeningen.

De verdeling van kosten en baten

- Een andere aanbeveling betreft het inzichtelijker maken van de verdeling van kosten en baten bij partijen en in de tijd, en te werken aan financiële constructies (bijvoorbeeld door financiering en prijsprikkels af te stemmen op WBS en daarmee de onrendabele top weg te nemen) die ervoor kunnen zorgen dat projecten die bijdragen aan WBS doelstellingen op langere termijn of in een breder gebied in staat worden gesteld hierin te investeren. Ook moet gewerkt worden aan methodieken om inzichtelijk te maken het WBS alternatief ten opzichte van het nul-alternatief oplevert.

Het belang van het etaleren van goede voorbeelden

- Het doel is dat WBS de standaard wordt in de ruimtelijke ordening. Daarvoor is het nodig om innovatieve pilotvoorbeelden van WBS op te schalen naar de dagelijkse praktijk. Geef parapedaardjes het podium, maak goede richtlijnen en aanpakken zichtbaar. Kijk naar goede voorbeelden, leer van wat er goed ging en/of wat beter kon, en generaliseer de uitkomsten zodat ze hergebruikt kunnen worden in volgende projecten/ Voeg vergezicht of visie toe (de boodschap), zet een stip aan de horizon waar projecten gezamenlijk naar toe kunnen werken. Gebruik visualisatie en aansprekende producten die het verhaal vertellen en de problematiek verhelderen. Sluit met visualisatie en kaarten aan op de behoefte van bedrijven en bewoners. Deze opschaling behoeft een dergelijke centrale begeleiding door ruggensteun te bieden bij projectinitiatieven met een WBS karakter en door voorbeelden van goede implementatie van WBS in de praktijk uit te lichten;
- Voor het doorzetten van de transitie zijn met name het uitwisselen en etaleren van goede voorbeelden en inspiratie behulpzaam, maar dat is niet het enige wat gebeurt. Daarom is dit advies uit de werksessie waardevol, maar bevelen we aan om verder door te discussiëren hoe de lessen uit dit project en het vervolg onder de aandacht van anderen gebracht kunnen worden. Hiervoor bestaan reeds verschillende kanalen; aanbeveling is vooral om daarin planmatig, doelmatig en efficiënt te werk te gaan en gezamenlijk (bijvoorbeeld met het aanjaagteam WBS) te definiëren hoe dat invulling krijgt.
- Bij communicatie is het goed om steeds in het oog houden wat met WBS worden beoogd:
 - Het bodem- en watersysteem in goede conditie brengen (en specificeer wat dat betekent)
 - Ruimtelijke ordening van (nieuwe) gebruiksfuncties beter afstemmen op (on)mogelijkheden van het bodem- en watersysteem (ruimtelijke ordening)
 - Binnen toegestane functies beter omgaan met bodem en water (voorwaarden, bouwvoorschriften)

Nieuwe cases / vervolg project

Alles overziend heeft de eerste steekproef inzicht gegeven in de praktijk van provincie, gemeenten, een pilot en uitvoeringsprojecten. De steekproef is echter nog onvoldoende dekkend om te kunnen constateren dat de opgehaalde lessen universeel en volledig zijn. Aanbeveling is daarom om de steekproef te verbreden naar landsdekkendheid, schaalniveau, fase van voorbereiding en uitvoering, verschillende landgebruiksfuncties en dilemma's. Ook is het nu (2024) mogelijk casussen te zoeken die specifiek gericht zijn op het uitwerken van WBS. Aanbeveling is ook om de vervolgactie goed aan te sluiten op het initiatief van het College van Rijksadviseurs dat in 2024 loopt in verschillende regio's rond verschillende opgaven. Daar werkt Deltares aan mee. Ook wordt aanbevolen om de resultaten van de casusevaluatie te bespreken in het aanjaagteam van de uitvoeringsstrategie WBS en daar te bepalen welke kennisvragen en knelpunten prioriteit krijgen om uit te werken op de korte termijn.

Tot slot: op het dossier WBS gebeurt veel. Het verdient sterk aanbeveling om de activiteiten die leiden tot inzicht, kennis, informatie en overdracht daarvan goed aan te sluiten op parallelle activiteiten. Dat kan bijvoorbeeld door het aanjaagteam WBS te vragen een actieve (bij)sturende rol te vervullen bij de geplande vervolgactiviteiten vanuit Deltares binnen SITO PS rond kennisondersteuning WBS.

6 Referenties

Ministerie IenW, 2022. Kamerbrief Water en Bodem Sturend

Niessen, M. en M. Frambach, 2023. Water en Bodem Sturend bij ruimtelijke ordening – nieuw momentum voor aloude aanpak. Water Governance, 03/2023.

Smit, G., 2023. Can water and soil be leading in Dutch provincial policy. Master thesis, Radboud University, Nijmegen.

Water Governance Centre, 2016. Building blocks for good water governance.

Bijlage A. Structurerende keuzes en maatregelen uit de Kamerbrief

SK	Thema	Beschrijving
1	Voldoende water	Op basis van het huidige klimaatscenario, hanteren we voor het hoofdwatersysteem de ambitie om weerbaar te zijn tegen een droogte, die bij een scenario van grote klimaatverandering en sterke groei van economie en bevolking gemiddeld eens in de 20 Jaar voorkomt.
2	Voldoende water	De omvang van alle grondwateronttrekkingen wordt in beeld gebracht. Hiermee werken we toe naar een robuust grondwatersysteem en beperken we de nadelige effecten van grondwateronttrekking om ook in de toekomst zoveel mogelijk functies te faciliteren. We werken dit gezamenlijk met alle betrokkenen uit in het kader van NPLG.
3	Voldoende water	We werken toe naar nieuwe en diverse drinkwaterbronnen. Hiermee zorgen we voor voldoende drinkwaterbronnen van voldoende kwaliteit. Provincies en drinkwaterbedrijven schalen daarbij op via regionale systemen naar een verbonden landelijk drinkwaternet.
4	Voldoende water	We werken toe naar een drinkwatergebruik per hoofd van de bevolking van 100 liter in 2035 (thans 125 liter) en beperken laagwaardig gebruik van drinkwater. Grootverbruikers vragen we het drinkwatergebruik ook met 20% te reduceren. Zo beperken we het effect van toename van de watervraag in relatie tot de schaarsere beschikbaarheid van water.
5	Schoon en gezond water	We voeren maatregelen uit van de Kaderrichtlijn Water (KRW) Stroomgebiedbeheerplannen 2022-2027, het 7e Actieprogramma Nitraatrichtlijn 2022-2026 met bijbehorend addendum, de derogatiebeschikking, de Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW) en uitvoeringsprogramma's zoals voor reducties van medicijnresten en andere chemische stoffen. Provincies geven in samenwerking met waterschappen en andere gebiedspartners bij het maken van hun gebiedsprogramma's aan welke maatregelen waar nodig zijn om de doelen vanuit de KRW, de Nitraatrichtlijn, de Richtlijn duurzaam gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en de Vogel- en Habitatrichtlijnen te halen
6	Schoon en gezond water	We begrenzen de koelwaterlozingen op de grote rivieren. Daarmee blijft de temperatuur van het rivierwater op een acceptabel niveau.
7	Ruimte voor water	We creëren ruimte voor het vasthouden, bergen en afvoeren van water in onze ruimtelijke inrichting, landgebruik en landbeheer. Hiermee vergroten we de veerkracht van zowel het hoofdwatersysteem als regionale watersystemen. Dit wordt vanaf heden door het Rijk, de waterschappen, provincies en gemeenten uitgewerkt en in de gebiedsprogramma's opgenomen.
8	Ruimte voor water	We houden rekening met grotere peilfluctuaties en de optie van peilaanpassingen van het IJsselmeer en het Markermeer. Hiermee borgen we de zoetwatervoorziening vanuit het IJsselmeer en Markermeer in de toekomst. Het betreft de optie om de huidige zoetwaterbuffer van 20 cm naar 50 cm te vergroten, door het zomerpeil verder te laten uitzakken en eventueel hoger op te zetten bij verwachte langdurige droogte. Daarnaast willen we de waterafvoer naar de Waddenzee vanuit het IJsselmeer veilig stellen, ook als de zeespiegel stijgt. Dit betreft de optie om het winterpeil met 30 cm te laten meestijgen.
9	Ruimte voor water	We staan geen nieuwe landaanwinning (eilanden) toe in het IJsselmeergebied, behalve voor overstroombare natuur en om te voldoen aan de Natura 2000-doelen en KRW. Partijen houden hier vanaf heden rekening mee en het Barro of de BKL onder de Omgevingswet wordt hierop in 2026 aangescherpt. Bestaande vergevorderde afspraken over uitbreidingsprojecten worden gerespecteerd. De voorwaarden voor buitendijks bouwen op het bestaande land worden aangescherpt.
10	Ruimte voor water	We staan in de uiterwaarden (die vallen onder de Beleidslijn grote rivieren) geen nieuwe bebouwing meer toe. Daarmee maken we onze rivieren klimaatrobuuster en voorkomen we toenemende schade. Partijen houden hier vanaf heden rekening mee. Er wordt onderzocht hoe de Beleidslijn grote rivieren (Bgr) wordt aangescherpt. Dit is niet van toepassing op ontwikkellocaties, waar met het Rijk reeds bestuurlijke (beleids)afspraken over zijn gemaakt.
11	Ruimte voor water	We actualiseren de huidige reserveringszones rond primaire waterkeringen (dijken en kust). Daarmee reserveren we ruimte voor toekomstige dijk- en kustversterkingen, en maken ze zo blijvend mogelijk. Ruimtelijke plannen en instrumenten van de gemeenten en provincies worden hierop aangepast. Dit pakken we in 2023 samen met de waterschappen, provincies en gemeentes op.
12	Ruimte voor water	We verzoeken provincies, waterschappen en gemeenten zowel op dijken de biodiversiteit te bevorderen, als binnendijks naar ruimte te zoeken voor natuurlijke achteroevers (PAGW en NPLG). Hiermee zorgen we voor robuuste watersystemen.

SK	Thema	Beschrijving
13	Ruimte voor water	We reserveren de 5% tot 10% van diepe polders voor waterberging, bij voorkeur de diepste delen. We voorkomen hiermee wateroverlast als gevolg van aanhoudende regenval of piekbuien. Hier is geen nieuwe bebouwing toegestaan, tenzij het niet ten koste gaat van het waterbergend vermogen.
14	Ruimte voor water	We staan kustuitbreiding vooralsnog niet toe. Hiermee voorkomen we onnodige druk op onze zandvoorraad, die cruciaal is om de kust orde te houden met het oog op zeespiegelstijging.
15	Bodem	We versterken de regie op de inrichting van de ondergrond. Daarmee bereiken we een efficiënte inrichting ervan, zodat ontwikkelingen als woningbouw en energietransitie mogelijk worden gemaakt zonder de bodem aan te tasten. Rijk en gemeenten ontwikkelen hiervoor een gezamenlijk instrument
16	Bodem	We streven bij verstedelijking en infrastructuur naar zo efficiënt mogelijk gebruik van ruimte, dekken de bodem zo min mogelijk af en herstellen de bodem waar mogelijk. Zo behouden we waardevolle organisch rijke landbouw- en natuurbodems en blijft de sponswerking van de bodem behouden. Samen met gemeenten en provincies zetten we in op beperking van onnodig landgebruik.
17	Bodem	We sturen ook in bestaand bebouwd gebied op vermindering van onnodige bodemafdekking. De verstedelijkte omgeving wordt beter leefbaar als er minder hitte-stress is of wateroverlast tijdens piekbuien. Dit bereiken we door de bodem te herstellen en in te zetten op stedelijk groen.
18	Bodem	We behouden ook voor de toekomst waardevolle landbouwgronden. Dit doen we door maatregelen uit te werken voor het beheer van landbouwgronden op het gebied van materieel, nutriënten, gewasbeschermingsmiddelen etc. Vanuit het Nationaal Programma Landbouwbodems trekken we samen met kennispartijen, de agrarische sector en de ketenpartijen op. Dit wordt in het Nationaal Strategisch Plan verankerd.
19	Bodem	We gaan bodemverstoring door ontgraving tegen en hergebruiken grond hoogwaardig. Daarmee behouden we gezonde en vitale bodems. Samen met provincies en waterschappen start het Rijk hier als opdrachtgever zelf pilots voor.
20	Bodem	We herijken de aanpak van bestaande en diffuse bodemverontreiniging. Dit doen we om de risico's voor mens en milieu te beperken. Hiervoor is een gebiedsgerichte aanpak nodig, omdat geheel saneren praktisch vaak geen optie is.
21	Bebouwd gebied	We maken de risico's van overstromingen, wateroverlast, bodemdaling en drinkwaterbeschikbaarheid sturend bij de locatiekeuze en inrichting van woningbouw. Hiermee voorkomen we dat we nieuwbouw gaan realiseren op locaties waar we later spijt van gaan krijgen. Provincies nemen in hun ruimtelijke arrangementen het (concept) richtinggevend kader mee
22	Bebouwd gebied	We benutten locaties waar in de toekomst ruimte nodig is voor waterberging, rivierafvoer en toekomstige dijkversterkingen niet (meer) voor bebouwing.
23	Bebouwd gebied	We passen de maatlat voor een klimaatadaptieve en natuurinclusieve bebouwde omgeving toe. Daarmee ontwikkelen we gebieden klimaatbestendiger. Deze maatlat is voorzien in december 2022.
24	Bebouwd gebied	We sturen als overheden op zo min mogelijk afdekking van de bodem. Daarmee behouden we buiten het bebouwd gebied goede landbouwgrond, reduceren we hittestress en bevorderen we waterinfiltratie binnen het bebouwd gebied. We werken dit samen met provincies en gemeenten uit en zetten in de ladder duurzame verstedelijking in op minder netto landgebruik.
25	Laagveengebieden	We bewegen toe naar een grondwaterstand van 20 cm tot 40 cm onder maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie, omstandigheden van het watersysteem en de behoeften van het gebied. Hiermee wordt bereikt dat bodemdaling wordt geminimaliseerd en uitstoot broeikasgassen wordt gereduceerd. Dit wordt in NPLG gebiedsprocessen door alle betrokken partijen samen uitgewerkt.
26	Laagveengebieden	We minimaliseren de aanvoer van gebiedsvreemd water. Daardoor houden we zoveel mogelijk zoetwater beschikbaar voor peilopzet en tegengaan van verzilting. De provincies en waterschappen maken in gebiedsprocessen ruimte voor het vasthouden en bergen van zoveel mogelijk gebiedseigen water. Met name in perioden van droogte zal externe aanvoer toch nodig blijven.
27	Laagveengebieden	We beheren onze landbouwgronden duurzaam. In aanvulling op structurerende keuze 18 voorkomen we hiermee onomkeerbare oxidatie van veen en behouden we ook voor de toekomst waardevolle landbouwgronden. We werken maatregelen voor beheer van landbouwgronden op het gebied van materieel, nutriënten, gewasbeschermingsmiddelen etc. uit. Het Rijk vraagt provincies stevig in te zetten op het behoud van grasland.

SK	Thema	Beschrijving
28	Verziltende kustgebieden	Het Rijk en waterschappen zetten zich in voor aanvoer van zoetwater, maar kunnen geen nieuwe maatregelen garanderen om verziltende gebieden te voorzien van zoetwater van elders. Omdat de aanvoer van extra (schaars) zoetwater van buiten het gebied niet altijd en overal kan worden gegarandeerd, zal er op termijn vaker sprake zijn van tijdelijke en regionale verzilting.
29	Verziltende kustgebieden	We vragen alle watergebruikers rekening te houden met en zelf maatregelen te nemen om beter bestand te zijn tegen periodes van extreme droogte, watertekorten en verzilting.
30	Hoge zandgronden	We verhogen de grondwaterpeilen met mogelijk 10 cm tot 50 cm. Daardoor wordt op de hoge zandgronden verdroging bestreden. Omdat het hier maatwerk betreft, wordt dit in gebiedsprocessen verder uitgewerkt.
31	Hoge zandgronden	We houden water langer vast en voeren het minder snel af. We herstellen daarmee de sponswerking van de bodem en bereiken een robuust grondwatersysteem. Dit wordt in gebiedsprocessen geborgd.
32	Hoge zandgronden	In de gebiedsprocessen zetten we in op grootschalig herstel van beekdalen op zandgronden voor het verbeteren van de waterkwaliteit. Hiermee halen we niet alleen de doelen voor de waterkwaliteit (vanuit de KRW en de Nitraatrichtlijn) maar kunnen we ook andere doelstellingen realiseren (zoals natuur, groenblauwe dooradering en waterberging).
33	Hoge zandgronden	We beperken de grondwateronttrekkingen rond Natura 2000-gebieden. Daarmee voorkomen we verdroging deze gebieden. Dit wordt in de gebiedsprocessen uitgewerkt.

M	Thema	Beschrijving
1	Zuinig met water	In de gebiedsprocessen worden in het kader van het NPLG alle grondwateronttrekkingen in beeld gebracht via een meet- en registratieplicht van totaal onttrokken volumes. Afspraken worden gemaakt over de hoeveelheid grondwater die er per jaar in totaal onttrokken mag worden en over de verdeling hiervan. De borging daarvan wordt in afstemming met betrokken partijen nader uitgewerkt.
2	Zuinig met water	De vergunningen en andere afspraken voor onttrekkingen uit grondwater worden aangepast, als de balans tussen het grondwatersysteem en grondwaterafhankelijke functies verstoord wordt. Provincies stellen hiervoor een grondwaterplafond op, waarin ook de kleine onttrekkingen mee worden genomen. Dit geldt zowel op provinciale schaal, als op het schaalniveau van verdrogingsgevoelige natuurgebieden. We betrekken toezicht en handhaving bij dit traject.
3	Zuinig met water	Provincies en drinkwaterbedrijven werken toe naar een landelijk drinkwaternetwerk, door provincie-overstijgend samen te werken en netwerken te koppelen.
4	Zuinig met water	We gaan samen met de partners werken aan een nationaal plan van aanpak voor drinkwaterbesparing, op basis van de verkenning naar maatregelen en instrumenten voor bewust en zuinig drinkwaterverbruik.
5	Zuinig met water	We bekijken hoe het beleidsinstrument beprijzing het beste kan worden ingezet voor het toekomstbestendig maken van de drinkwatervoorziening, met waarborgen voor de betaalbaarheid.
6	Zuinig met water	Nieuwe drinkwateronttrekkingen worden toegestaan mits ze duurzaam inpasbaar zijn, ook in relatie tot verdrogingsproblematiek en effect op bestaand gebruik. Voor de korte termijn krijgt het drinkwaterbelang daar waar nodig en onder strikte voorwaarde prioriteit, vanwege de leveringsplicht van drinkwaterbedrijven en de zorgplicht van overheden.
7	Zuinig met water	Met Vewin en VEMW worden afspraken gemaakt over drinkwaterbesparing bij alle watergebruikers. Het leveren van drinkwater voor koeling van grootzakelijke waterverbruikers, waaronder bijvoorbeeld datacenters, wordt beperkt.
8	Voldoende water	Op basis van de Strategie Klimaatbestendige Zoetwaterverdeling Hoofdwatersysteem vergroten we de waterbeschikbaarheid in het hoofdwatersysteem, door het aanwijzen van zoetwaterbuffers en -zones en het water situationeel te sturen naar waar het op enig moment nodig is. Tevens wordt de mogelijkheid van een tweede aanvoerrote via het Amsterdam-Rijnkanaal naar het IJsselmeer verkend.

M	Thema	Beschrijving
9	Voldoende water	In 2026 vindt de herijking plaats van de Deltabeslissingen Waterveiligheid, Zoetwater, Klimaatadaptie en IJsselmeergebied. Hierbij wordt de aanscherping van de normen voor vasthouden, bergen en afvoeren van het water nationaal en regionaal in onderlinge samenhang afgewogen.
10	Voldoende water	In de provinciale gebiedsprogramma's wordt ruimte opgenomen voor regionale waterbuffers, zodat daar water kan worden opgeslagen.
11	Voldoende water	Verzilting via spui- en schutsluizen in de Afsluitdijk wordt verminderd. Zo besparen we zoet water, want hierdoor hoeft minder doorgespoeld te worden.
12	Voldoende water	"Om de sponswerking te verbeteren en daarmee de waterbeschikbaarheid te vergroten zetten we in op: (a) vergroting grondwateraanvulling in bovenstroomse gebieden, door het dichtmaken van greppels en sloten. (b) vertragen van waterafvoer door beken te laten hermeanderen en het oppervlak te verruimen, o.a. door het aanleggen van houtwallen en heggen. (c) water beter laten infiltreren, door onnodige bodemafdekking te voorkomen. (d) water beter vasthouden in de bodem door duurzaam bodembeheer."
13	Schoon en gezond water	We voeren maatregelen uit de Stroomgebiedbeheerplannen 2022-2027 uiterlijk in 2027 uit. Bij de tussenevaluatie voor de KRW zal worden beoordeeld of met het uitvoeren van deze maatregelen Nederland op koers ligt om de doelen van de KRW te gaan halen.
14	Schoon en gezond water	Waar mogelijk wordt de bronaanpak versterkt. Dat begint op Europees niveau door het gebruik van schadelijke stoffen te minimaliseren, denk aan PFAS. Vervolgens beoordelen we bepaalde stoffen in Nederland op onze specifieke omstandigheden, zoals bij de toelating van gewasbeschermingsmiddelen. Tot slot wordt bij vergunningverlening getoetst of lozingen van puntbronnen, bijvoorbeeld industrie, er niet toe leiden dat normen voor de waterkwaliteit worden overschreden. Hier zorgen we er voor dat betrokkenen voldoende kennis hebben van de ontwikkelingen rond nieuwe stoffen en bijbehorende normen.
15	Schoon en gezond water	Zuivering aan het eind van de keten is ook nodig. Innovatie op rioolwaterzuiveringsinstallaties is een continu proces. Aanvullende zuivering is nodig om chemische stoffen, zoals geneesmiddelen te verwijderen. Daarnaast kan hier een bijdrage worden geleverd aan het terugwinnen van grondstoffen en de energietransitie.
16	Schoon en gezond water	Voor nutriënten uit agrarische bronnen zijn de maatregelen van het 7e Actieprogramma Nitraatrichtlijn (2022-2026) plus het addendum leidend, naast de voorwaarden die voortvloeien uit de derogatiebeschikking ¹⁴ . In het kader van het NPLG werken provincies de benodigde maatregelen uit voor de restopgave voor de KRW en de Nitraatrichtlijn, voor zover deze worden beïnvloed door agrarische bronnen. Voor nutriënten vormt dit tevens de invulling van de 'gebiedsgerichte aanpak waterkwaliteit' uit het 7e Actieprogramma.
17	Schoon en gezond water	Met betrekking tot de glastuinbouw werken Rijk, waterschappen en gemeenten aan preventie van emissies en aan een kwaliteitsimpuls voor het toezicht vanuit waterschappen en omgevingsdiensten, zodat nullozingen, lozingen op oppervlaktewater en indirecte lozingen adequaat worden gecontroleerd.
18	Schoon en gezond water	Om normoverschrijding in grond- en oppervlaktewater te voorkomen, is meer aandacht nodig voor adequate vergunningverlening, toezicht en handhaving. Puntlozingen vanuit industrie, rioolwaterzuiveringsinstallaties en andere bronnen mogen het doelbereik KRW niet in de weg zitten.
19	Schoon en gezond water	Om ervoor te zorgen dat nieuwe koelwaterlozingen geen nadelige gevolgen hebben voor het ontvangende oppervlaktewater van onze grote rivieren, past het Rijk in 2023 de beoordelingssystematiek warmtelozingen aan. We werken hierbij toe naar een maximumtemperatuur in het ontvangend water van 25 °C conform de doelstelling in de KRW. We overleggen hierbij met relevante sectoren (o.a. VEMW, Energie Nederland) welke maatregelen daarvoor eventueel nodig zijn, rekening houdend met uitvoerbaarheid en handelingsperspectief.
20	Ruimte voor water	We staan in de uiterwaarden (die vallen onder de Beleidslijn grote rivieren) geen nieuwe bebouwing meer toe. Partijen houden hier vanaf heden rekening mee en de Beleidslijn grote rivieren wordt hierop aangescherpt en geëvalueerd hoe dit kan.
21	Ruimte voor water	We monitoren bestaande regels voor buitendijks bouwen rond het IJsselmeergebied. Het Barro, of BKL onder de Omgevingswet, wordt in 2026 aangepast, volgend op de herijking van de Deltabeslissingen Zoetwater en IJsselmeergebied. Over de bestaande vergevorderde afspraken gaan we met de betrokken partijen in gesprek.
22	Ruimte voor water	Op basis van het Programma onder de Omgevingswet Integraal Riviermanagement, komen er vanaf 2023 nieuwe projecten voor rivierversuiming, aanpassingen van de ruimtelijke reserveringen en maatregelen om de bodemerosie in de rivieren tegen te gaan. Dit heeft ook positieve effecten op de watertoevoer naar het IJsselmeergebied.

M	Thema	Beschrijving
23	Ruimte voor water	Samen met waterschappen, provincies en gemeenten ontwikkelen we toekomstbestendige profielen van vrije ruimte.
24	Ruimte voor water	Op basis van bovenregionale stresstesten wordt het water- en bodemsysteem geoptimaliseerd. Dit was ook aangekondigd in de Beleidstafel wateroverlast en hoogwater. In de provinciale gebiedsprogramma's wordt ruimte opgenomen voor regionale waterbergingen.
25	Ruimte voor water	Omdat onze buurlanden te maken hebben met vergelijkbare problemen is en blijft internationale afstemming ten behoeve van waterveiligheid, waterkwaliteit en waterverdeling noodzakelijk. We zullen het belang van het vasthouden van water ook bespreken met onze buurlanden in de diverse internationale overleggen.
26	Bodem	Het ruimtelijk ordenen van de ondergrond wordt verplicht gesteld voor zowel de Rijksoverheid als gemeenten en provincies. Voor het bevorderen van de regie in de ondergrond ontwikkelen Rijk en gemeenten een gezamenlijk instrument. In eerste instantie gaat het om het ruimtegebruik in de bovenste 500 meter van de ondergrond. Voor de diepe ondergrond (dieper dan 500 meter) brengen EZK, IenW en IPO samen de toekomstige ontwikkelingen in beeld (bijvoorbeeld voor de energietransitie, energiehoofdstructuur en waterstofopslag), zodat ook de diepe ondergrond toekomstbestendig wordt ingericht. Hiermee wordt schade aan natuurlijke bodemschatten zoals grondwatervoorraden voorkomen.
27	Bodem	Het Rijk geeft vanuit de NOVI het afwegingsprincipe functiecombinaties boven enkelvoudig gebruik mee, als die op termijn vol te houden zijn (4D ruimtelijke ordening).
28	Bodem	Er worden bestuurlijke afspraken gemaakt met provincies en gemeenten over een paragraaf bodem en ondergrond in omgevingsvisies waarin de toekomstige inrichting van de ondergrond wordt beschreven. Voor 2030 wordt samen met gemeenten en kennispunten de ondergrond in kaart gebracht en wordt gewerkt aan een volwaardige afweging van bodem en ondergrond in Omgevingsplannen. Hetzelfde geldt voor provincies wat betreft de omgevingsverordening, in verband met de provinciale rol op het gebied van grondwater en regie op open warmte- en koudeopslag.
29	Bodem	Provincies, gemeenten en waterschappen stellen gezamenlijk gebiedsgerichte programma's bodem en ondergrond op waarin de doelen uit het Nationale Programma Bodem en Ondergrond worden vertaald.
30	Bodem	Provincies passen de Ladder Duurzame Verstedelijking toe. Daarnaast verkennen we of aanvullend instrumentarium nodig is om bodemafdekking te verminderen, zowel in bestaand stedelijk gebied als bij nieuwbouw. Daarbij is bescherming van waardevolle onafgedekte bodems een belangrijk uitgangspunt.
31	Bodem	Het Rijk stuurt met het Nationaal Programma Landbouwbodems aan op een duurzaam bodembeheer van landbouwbodems. Dit werken we uit samen met kennis- en onderzoeksinstituten, ketenpartijen in de voedselproductie, regionale overheden en agrarische partijen.
32	Bodem	"We stellen randvoorwaarden aan het afgraven van grond. Zo wordt door provincies en gemeenten bijvoorbeeld beoordeeld of er alternatieven zijn en er minder ontgraven kan worden. Dit zorgt voor behoud van bodems, minder CO2-uitstoot in projecten en minder verspreiding van diffuus verontreinigde grond. Er wordt gewerkt met de voorkeursvolgorde: <ul style="list-style-type: none"> (1) Beperkt afgraven, alleen waar het civieltechnisch nodig is; (2) Grond die toch afgegraven wordt, wordt zo hoogwaardig mogelijk hergebruikt en zoveel mogelijk ter plekke toegepast. (3) Is direct hergebruik in het project niet mogelijk, dan wordt grond binnen het gebied hergebruikt. Ook hier geldt dat hoogwaardig gebruik de voorkeur heeft. Met name gemeentelijk beleid en opdrachtverlening vanuit alle overheidslagen zal hier veel meer op aansturen."
33	Bodem	De Rijksoverheid geeft het goede voorbeeld door in de opdrachtverlening voor grondverzet de voorkeursvolgorde voor grondgebruik te borgen. Hier worden pilots voor gestart (2023-2025). Daarin wordt onder meer ervaring op gedaan met de impact van deze volgorde op het civiel-technisch werk bij de ontwikkeling en het beheer van infrastructurele netwerken. Hierna wordt samen met decentrale overheden verkend hoe dit centraal vorm gegeven kan worden.
34	Bodem	"IenW herijkt de bestaande aanpak van bodemverontreiniging in het licht van de grote veranderingen van klimaatverandering tot woningbouw. Hierbij is er aandacht nodig voor: <ul style="list-style-type: none"> (a) drinkwater; we willen voorkomen dat (resterende) bodemverontreinigingen een bedreiging kunnen vormen voor grondwater bestemd voor drinkwaterproductie of permeatie van drinkwaterleidingen.

M	Thema	Beschrijving
		<p>(b) de opwarming van de ondergrond, omdat dit nadelige effecten heeft op de kwaliteit van de ondergrond en ecologie. Provincies en gemeenten zien toe op voldoende scheiding van drinkwaterleidingen, warmtenetten en clusters van energiekabels.</p> <p>(c) de bodemaspecten in vergunningverlening, toezicht en handhaving die in lijn met de aanbevelingen van de commissie Van Aartsen worden versterkt. Zo is een vergunningssystematiek voor ondiepe warmtewinning voor bodemenergiesystemen voor de ondiepe ondergrond (tot 500 m) minder goed gewaarborgd dan voor de diepe ondergrond onder de mijnbouwwet.</p> <p>(d) voor de gebiedsgerichte aanpak van bestaande bodemverontreiniging ten behoeve van (her)ontwikkeling. Doordat we meer gebieden en meer ruimte (ook ondergronds) innemen, zal bij een (her)ontwikkeling soms verdere sanering van aanwezige bodemverontreiniging nodig zijn."</p>
35	Bodem	Deze concrete maatregelen worden nader uitgewerkt met provincies en gemeenten, omdat de verantwoordelijkheid hier ligt en keuzes afhankelijk zijn van het gebiedstype.
36	Bebouwd gebied	Het richtinggevend kader locatiekeuze woningbouw wordt samen met mede-overheden verder ontwikkeld. Provincies nemen vooruitlopend op het kader het water en bodem belang mee bij hun ruimtelijke arrangementen, door gebruik te maken van het concept kader dat dit jaar beschikbaar komt.
37	Bebouwd gebied	We gebruiken bij nieuwe gebiedsontwikkelingen zoveel mogelijk de landelijke maatlat voor een groene klimaatadaptieve gebouwde omgeving. Deze maatlat is december 2022 voorzien en wordt vooruitlopend op (wettelijke) borging door verschillende overheden toegepast.
38	Bebouwd gebied	Om circulariteit in waterhuishouding en waterbesparing bij nieuwbouw te stimuleren, onderzoeken BZK en IenW in afstemming met de VEWIN wat de voor- en nadelen van een mogelijke verplichting in het besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl) en verruiming van toepassing van huishoudwater in het Drinkwaterbesluit zijn. Op basis hiervan zal worden besloten of aanpassing van het Bbl en/of Drinkwaterbesluit nodig is.
39	Bebouwd gebied	Provincies passen de Ladder Duurzame Verstedelijking toe. Daarnaast verkennen we of aanvullend instrumentarium nodig is om bodemafdekking te verminderen, zowel in bestaand stedelijk gebied als bij nieuwbouw. Daarbij is bescherming van waardevolle onafgedekte bodems een belangrijk uitgangspunt.
40	Laagveengebieden	Onder leiding van de provincies en samen met de agrarische sector en andere betrokken partijen wordt bepaald wat en wanneer nodig is om de grondwaterstand van 20 cm tot 40 cm onder maaiveld te realiseren en de ambities van CO ₂ -reductie en vertraging van bodemdaling in 2030 te kunnen behalen.
41	Laagveengebieden	Provincies en waterschappen komen, samen met andere betrokkenen, binnen deze gebiedsspecifieke aanpak met voorstellen hoe watervraag en -aanbod in laagveengebieden moeten worden opgepakt.
42	Laagveengebieden	IenW ontwikkelt samen met BZK en in overleg met decentrale overheden een afwegingskader voor locatiekeuze woningbouw, omdat slappe, bodemdalingsgevoelige grond extra eisen stelt aan woningbouwontwikkeling. Zo zorgen we ervoor dat de kosten niet afgewenteld worden op overheden (onderhoud openbare ruimten en infrastructuur) of de toekomst (schade aan funderingen).
43	Laagveengebieden	Het Rijk vraagt provincies stevig in te zetten op behoud van grasland danwel overstap op natte teelten. Een goed voorbeeld is de milieuverordening van de provincie Noord-Holland waar dergelijke voorwaarden via het ruimtelijke plan zijn opgenomen.
44	Laagveengebieden	In het kader van het NPLG worden bestuurlijke afspraken met de decentrale overheden gemaakt waarin deze maatregelen op het gebied van oppervlaktewaterpeilen, bergingscapaciteit van water en sponswerking van de bodem, indicatoren voor het adagium 'functie volgt peil' en duurzaam bodembeheer gebiedsgericht worden opgenomen. Deze afspraken moeten minimaal voldoen aan de klimaatdoelstelling zoals voor 2030 voor het veengebied zijn vastgelegd, maar zullen ook een doorkijk bieden voor de periode na 2030. Het is van belang een balans te vinden tussen de gebiedsspecifieke behoeften en de mogelijkheden van het nationaal watersysteem, om het bodem- en watersysteem in de veengebieden duurzaam in evenwicht te brengen.
45	Verziltende kustgebieden	Met het watergebruik en het landgebruik wordt geanticipeerd op de toename van de verzilting.
46	Verziltende kustgebieden	Er wordt in 2026 een besluit genomen over de zoetwaterverdeling tussen de regio's in het kader van de herijking van de Deltabeslissing Zoetwater.
47	Verziltende kustgebieden	Waterbeheerders agenderen in gebiedsprogramma's de problematiek van verzilting en werken uit op welke wijze in hun gebied met verzilting op termijn kan worden omgegaan.
48	Verziltende kustgebieden	In de volgende Stroomgebiedsbeheerplannen (2028-2033) vraagt de relatie tussen verzilting en waterkwaliteit extra aandacht, omdat op termijn de haalbaarheid van de nu op zoetwater gebaseerde ecologische doelstellingen van de KRW in het gedrang komen als gevolg van toenemende verzilting. Dat geldt ook voor de Natura 2000-doelen.
49	Hoge zandgronden	Provincies werken in gebiedsprogramma's de maatregelen uit om doelen voor waterkwaliteit (vanuit de KRW en de Nitraatrichtlijn) te halen. Het betreft de gebiedsgerichte invulling van maatregelen die voortvloeien uit het addendum bij het 7e Actieprogramma en het grootschalig herstel van beekdalen.

M	Thema	Beschrijving
50	Hoge zandgronden	Beekdalherstel wordt ook ingezet voor andere opgaven, zoals waterberging, de bossenstrategie, groenblauwe dooradering en vertraging van de waterafvoer in de zomer naar lager gelegen gebieden. Uitgangspunt daarbij zijn bufferstroken van 100-250 meter aan beide zijden van de beek. Dit vergt regionaal maatwerk in de gebiedsprocessen, met doelbereik voor KRW en Nitraatrichtlijn als uitgangspunt. In deze gebiedsprocessen is er plaats voor slim agrarisch gebruik waar mogelijk.
51	Hoge zandgronden	Provincies nemen in gebiedsprogramma's maatregelen op om het grondwaterpeil te verhogen en de ontwatering te verminderen. Dit kan bijvoorbeeld door het verondiepen of dempen van sloten, het verhogen van sloot- en beekpeilen, het afkoppelen van bebouwd gebieden de verbetering van de bodemstructuur.
52	Hoge zandgronden	Provincies nemen maatregelen op in gebiedsprogramma's om het grondwatersysteem rond natuurgebieden voor 2027 te herstellen. Dit kan bijvoorbeeld worden bereikt door gebiedsgericht grondwaterbeschermingszones aan te leggen, het grondwaterpeil te verhogen, geen nieuwe onttrekkingen toe te staan in grondwaterwingebieden en in- en nabij Natura 2000-gebieden (afhankelijk van de hydrologische situatie indicatief 1 km zone tenzij onderbouwd anders geschikt) en bestaande onttrekkingen in dit gebied te heroverwegen om het effect op de natuur te verminderen. In gebiedsgerichte processen kunnen hier volgens het principe 'comply or explain' ook afwegingen worden gemaakt waarbij het beëindigen van grondwateronttrekkingen door stoppers ruimte biedt voor bestaande en/of nieuwe gebruikers.
53	Hoge zandgronden	We vragen alle watergebruikers rekening te houden met en zelf maatregelen te nemen om beter bestand te zijn tegen periodes van extreme droogte en watertekorten.
54	Hoge zandgronden	Daarnaast nemen provincies in hun gebiedsprogramma's een regionale voorkeursvolgorde voor het gebruik van grondwater op, waarbij rekening gehouden wordt met de daadwerkelijke grondwaterbeschikbaarheid.

Bijlage B. Vragenlijst

Blok 1. Praktische zaken

(Voor duur van het interview richten op 1 á 1.5 uur; aantal vragen daar op afstemmen)

Naam geïnterviewde

Positie in de organisatie

Heeft u bezwaar tegen vermelding van uw naam in onze rapportage

Literatuur geraadpleegd ter voorbereiding op dit gesprek

Tijd/plaats van het interview

Interviewer(s) en verslaglegger

Uitnodiging voor de gezamenlijke vervolgssessie

Blok 2. Is er iets wat u vooraf / vooral kwijt wil over WBS

2.1 Hoe bent u betrokken bij WBS, welke ervaring heeft u ermee

2.2 Wat wil u er vooral over kwijt

Blok 3A - VARIANT 1: Voor een meer beleidsmatige casus, programmatisch

Waarom WBS

3.1 Waarom komt u in actie: door de Kamerbrief, of zijn er meer redenen

3.2 Is de urgentie van de problematiek die WBS adresseert breed gedeeld

3.3 Is u duidelijk wat WBS van u vraagt

3.4 Wat ziet u als nieuwe en/of vernieuwende elementen van WBS

3.5 Heeft WBS al gezorgd voor veranderingen in de manier waarop u te werk gaat? Zo ja, hoe?

Waar staan we – huidige situatie fysiek systeem en huidig gebruik ervan

3.6 Is de benodigde kennis op orde; heeft u een voldoende overzicht van de huidige situatie fysiek (water, bodem, ondergrond) en gebruik – op het juiste detailniveau

3.7 Ontbreekt er belangrijke informatie – welke

3.8 Is de beschikbare informatie adequaat ontsloten

3.9 Zijn er voorbeelden van hoe en waar het niet goed gaat en beter kan; waar activiteiten plaats vinden op daarvoor ongeschikte locaties

3.10 Zijn er voorbeelden van hoe daardoor problemen zijn ontstaan

Waar wil u heen

3.11 7 Onderliggende principes WBS – duidelijk? onderschreven? zijn er bij die algemeen toepasbaar zijn, of is alles maatwerk?

3.12 33 Structurerende keuzes WBS – duidelijk? onderschreven? Welke van deze zijn algemeen toepasbaar, welke zijn maatwerk?

3.13 >50 maatregelen WBS – duidelijk? onderschreven?

3.14 Wat is uw streefbeeld/visie voor het fysiek systeem

3.15 Wat is uw streefbeeld/visie voor het gebruik

3.16 Welke kennis ontbreekt evt om bovenstaande vragen beter te beantwoorden

Hoe gaat u daar komen – handelingsperspectieven

3.17 Moeten normen en waarden (bij u of bij uw gesprekspartners) gaan verschuiven om te komen waar u wil zijn

3.18 Moeten werkwijzen en procedures veranderen om WBS goed ingebed te krijgen

- 3.19 Leidt WBS ertoe dat u de plaatskeuze voor nieuwe ontwikkelingen anders gaat organiseren dan nu? Zo ja, hoe?
- 3.20 Leidt WBS ertoe dat er veranderingen komen in het huidige gebruik? Zo ja, waar?
- 3.21 Maatregelen uit WBS-nota die u hierbij gaat inzetten? Of andere maatregelen?
- 3.22 Welke kennis ontbreekt om bovenstaande vragen uit te werken en goed te beantwoorden

Blok 3B - VARIANT 2 – Voor een meer concrete casus, uitvoeringsproject

Toepassing van WBS in het project

- 3.1 In hoeverre is in het project rekening gehouden met het water-bodemsysteem?
 - Indien stevig: Waarom? Welke voordelen zien jullie vanuit het project?
 - Indien niet: Zijn er problemen ontstaan omdat dat niet is gebeurd?
- 3.2 Is de aanpak van het project veranderd door de WBS-brief? Zo ja, hoe?
- 3.2 Ben u bekend met de 7 onderliggende principes van WBS?
- 3.3 Welke daarvan zijn voor uw project wel en niet relevant gebleken (nalopen)
- 3.4 Ben u bekend met de 33 structurerende keuzes (en de 56 maatregelen) uit de Kamerbrief?
- 3.5 Heeft u een selectie gemaakt, welke voor uw project relevant zijn?

Selectie van relevante structurerende keuzes (en maatregelen)

- 3.6 Indien antwoord op 3.5 Ja:
 - Welke zijn datIndien Nee:
 - Zelf lijstje paraat hebben en vragen of deze inderdaad relevant zijn
(In beide gevallen: lijstje één voor één langslopen – ben je wel even mee bezig – handig om van tevoren de belangrijkste keuzes en/of maatregelen scherp te hebben)
- 3.7 Hoe zijn die in het project opgepakt
- 3.8 Wat heeft dat opgeleverd aan nieuwe gezichtspunten of oplossingen
- 3.9 Zijn er gaten in gegevens of kennis bij naar boven gekomen? Welke?

Blok 4 Samenvattend

- 4.1 Wat vindt u van WBS – helpt het u verder, of niet? – waarom?
- 4.2 En hoe merkt u dat uw omgeving / samenwerkingspartners er tegenaan kijken
- 4.3 Ontbreekt er belangrijke informatie om WBS goed toe te passen? welke?
- 4.4 Tenslotte: heeft u goede raad voor DGWB, of provincie, of waterschap, over WBS?